

KARAĐORĐEVIĆEVSKJE REPRESIJE PROTIV DR. VLADKA MAČEKA

BOSILJKA JANJATOVIĆ

Sustav represija spram svake političke oporbe bio je u Kraljevstvu (Kraljevini) SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji, razvijan i primjenjivan gotovo u cijelom tijeku postojanja te države. Osobito se uspostavljeni i silom održavani unitarističko-centralistički državni ustroj okomio na najjaču i najorganiziraniju hrvatsku političku organizaciju - Hrvatsku (pučku) (republikansku) seljačku stranku. Represije upravnih organa, kao i žandarmerije i vojske te sudova protiv čelnika kao i članova te pristaša te stranke imale su razne oblike od progona, pritvora bez istrage, internacija, suđenja bez dokaza do ubojstava. Među njima ističu se i postupci karađorđevićevskih organa vlasti protiv V. Mačeka, dugogodišnjeg podpredsjednika i zatim predsjednika stranke; bili su to progoni, zatvori, suđenja i stroge kazne zbog njegove političke djelatnosti.

1. Kraljevski obračuni s političkom oporbom

Od početka karađorđevićevskoga Kraljevstva SHS prosinca 1918. pa gotovo sve do raspada Kraljevine Jugoslavije travnja 1941. godine uspostavljeni unitarističko-centralistički ustroj vlasti, održavan zakonskim, ali i brojnim nezakonskim mjerama pa i nasiljem svake vrste, izgradio je čitav sustav represija spram svakog oporbenoga političkog programa kao i oporbene političke djelatnosti. I represije su, osobito nakon uvođenja centralističkoga Vidovdanskog ustava u ljeto 1921. i ustava iz 1931. te njihovim dopunama, bile utemeljene što na zakonskim propisima što na samovolji upravnih organa vlasti te sudova ili onih kao što su vojska, policija i žandarmerija. Ti su organi štiteći uspostavljenju vladavinu dinastije Karađorđevića na čelu s regentom, a zatim i kraljem Aleksandrom I. često upotrebljavali, bolje rečeno zloupotrebljavali, silu spram nepoćudnih političkih organizacija, njihovih vodstava, članova i pristaša.¹

1) B. Janjatović, Progoni triju političkih grupacija u Hrvatskoj (1918.-1921.), Historijski zbornik, XLV (1), 1992, 89-104; ista, Karađorđevićvska centralizacija i položaj Hrvatske u Kraljevstvu (Kraljevini) SHS, Časopis za suvremenu povijest, 1/1995, 55-76, gdje je navedena i druga literatura.

Na udaru je osobito bila hrvatska politička oporba bez obzira na program i djelatnost, zato što je u Hrvatskoj opozicija karađorđevićevskoj monarhiji te centralizmu i unitarizmu bila najbolje organizirana, najmasovnija, pa i najizrazitija. Uspostavljenom režimu osobito su smetali zahtjevi za političkom, gospodarskom i kulturnom samostalnošću Hrvatske i hrvatskog naroda u sklopu nove države, a u tom kontekstu navlastito zahtjevi Hrvatske (pučke) (republikanske) seljačke stranke, koja je imala nesumnjivu podršku najvećeg dijela hrvatskog stanovništva izraženu tijekom skupštinskih i drugih izbora od 1920. na dalje. Uz to postojala je realna opasnost i mogućnost da se organizacije te stranke, a to znači i njezina djelatnost proširi i na druge dijelove države, pa i na Srbiju, što je režim uporno nastojao onemogućiti proglašavajući ih veoma opasnim za novu državu.

Progoni prvaka, ali i običnih članova starih i novih hrvatskih političkih stranaka, uhićenja, policijski i sudski zatvori bez istrage i suđenja obilježili su već prve mjesece postojanja Kraljevstva SHS. Tada su bili izloženi progonima i uhićenjima, te dugotrajnom policijskom i sudskom pritvoru prvaci, pa i članstvo Hrvatske stranke prava (HSP). Uhićeni su bili i prvaci Hrvatske pučke seljačke stranke (HPSS) na čelu sa Stjepanom Radićem, a zatim i prvaci te članovi novoosnovane Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista)/SRPJ(k), koja je na području Hrvatske imala značajan broj organizacija i članova. Već tijekom 1920. kad su srbijanski zakoni protegnuti na cijeli teritorij države te kad je uspostavljeno sudstvo koje je umnogome bilo podložno vladajućem poretku i ovisno o njegovim zahtjevima, organizirana su i suđenja, često bez dokaza i argumenata, na temelju režimske procjene o opasnosti političke djelatnosti, npr. Stjepana Radića i njegova HPSS-a.

Od kolovoza 1921. kad je na temelju Vidovdanskog ustava donesen Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi, poznatiji kao Zakon o zaštiti države, režim je otvorio novu, legalnu mogućnost suđenja zbog političke djelatnosti. Po tom zakonu mogle su biti izrečene veoma oštre kazne, pa i kazna smrti, već za političku propagandu i pripadanje političkoj organizaciji, koje je režim ocijenio opasnim za državu i kraljevsku kuću. U početku je taj zakon bio prvenstveno primjenjivan protiv komunista ili pristaša komunističke ideologije i organizacije, a već potkraj 1924. primjenjen je i protiv vodstva te članstva sada već Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS - kako se stranka počela nazivati od prosinca 1920.). U slijedećim godinama nastavlja se isti postupak protiv komunista, ali i protiv drugih oporbenih stranaka. Nastavljaju se i progoni članova i vodstva Hrvatske seljačke stranke (HSS - kako se HRSS počeo nazivati od ožujka 1925. na dalje) unatoč tome što je priznala monarhiju i Vidovdanski ustav i što je neko vrijeme sudjelovala u vlasti (od kolovoza 1925. do veljače 1927.). Štoviše, organiziranim političkim ubojstvom legitimnih predstavnika hrvatskog naroda, članova vodstva HSS-a, u državnoj Narodnoj skupštini u Beogradu 20. lipnja 1928. otvoren je novi način obračuna s prvacima hrvatske opozicije.

Od početka samovlade kralja Aleksandra Karađorđevića, poznate šestojanuarske diktature, uvedene 6. siječnja 1929. sve do kraljeve smrti u atentatu 9. listopada 1934. progoni, uhićenja, ubojstva, interniranja i suđenja za političke delikte postaju svakodnevnim pojavom. U Hrvatskoj su stradali čelnici i obični članovi te pristaše svih stranaka od ilegalne Komunističke partije, preko pripadnika Seljačko-demokratske koalicije (SDK), odnosno Hrvatske seljačke i Samostalne demokratske stranke (SDS) do Hrvatske stranke prava. Ubijeni su dr. Milan Šufflay, povjesnik i albanolog (1931.),² Josip Predavec, potpredsjednik HSS-a (1933.)³, desetak članova vodstva ilegalne KPJ, odnosno SKOJ-a, osuđeni su na

2) B. Janjatović, Petar Strčić, O ubojstvu dr. Milana Šufflaya, *Historijski zbornik*, XLVI/1993, 89 - 107.

3) O J. Predavcu vidi: Mira Kolar-Dimitrijević, *Gospodarstvo kao sredstvo političke prisile*. U povodu šezdesete godišnice ubojstva Josipa Predavca, *Časopis za suvremenu povijest*, 2-3/1993, 203-224.

smrt odsutni čelnici HSP-a, kao i neki istaknuti i manje poznati komunisti i pravaši; na kraće ili duže kazne zatvora, pa i smrt osuđeni su i brojni članovi kako HSP-a i KPJ, tako i HSS-a, što su formalno omogućili pooštreni Zakon o zaštiti države, kao i tada uspostavljeni Državni sud za zaštitu države.⁴

Nakon kraljeve smrti vladajući režim i dalje vodi strogu pasku nad komunistima i kažnjava ih već uobičajenim kaznama.⁵ Prati i čelnike oporbenih hrvatskih građanskih stranaka, a neki od njih su i likvidirani.⁶ I dalje stradavaju brojni članovi i pristaše HSS-a, kao i drugih hrvatskih stranaka, među njima ponajviše pravaši.⁷ Svi ti, u najkraćim crtama, izneseni podaci pokazuju da je režim i prije i nakon smrti kralja Aleksandra pokušavao suzbiti hrvatsku političku oporbu uhićenjima, ubojstvima, suđenjima i osudama na duže ili kraće kazne zatvora, pa i kazne smrti. Politička djelatnost, osobito hrvatska politička oporba, iako je režim progonio opoziciju i u drugim dijelovima države⁸ u takvim uvjetima i u tom režimu bila je i ostala opasna, pa i pogibeljna kako za prvake tako i za članove hrvatskih političkih stranaka. Odnos se, prvenstveno spram HSS-a, a navlastito spram dr. V. Mačeka, počinje postepeno mijenjati nakon kraljeve smrti u jesen 1934., a posebice u vrijeme intenzivnih pregovora tijekom 1938. i dalje. i dakako nakon uspostave Banovine Hrvatske u jesen 1939., kada taj čelnik najpoznatije i najjače hrvatske stranke postaje i podpredsjednikom centralne vlade u Beogradu; ali i tada, još uvijek nije u potpunosti isključen nadzor jugoslavenske žandarmerije i policije nad hrvatskim političkim životom, a nije prestalo niti kažnjavanje i onemogućavanje oporbe.⁹

2. U zatvoru bez istrage

Raznim oblicima represije kraljevskih, karadordjevićevskih organa vlasti bio je izvrgnut i dr. Vladko Maček, najprije kao član vodstva Hrvatske (pučke) (republikanske) seljačke stranke, a zatim kao njezin drugi podpredsjednik i na kraju kao predsjednik.¹⁰ Prvi je put uhićen 1. lipnja 1919. u povodu memoranduma koji je tijekom ožujka i travnja 1919. godine potpisalo više od 150.000 hrvatskih seljaka¹¹ nastojeći upoznati svjetsku političku javnost i posebno

4) B. Janjatović, Hrvatska 1928.-1934.; vrijeme organiziranih političkih ubojstava, Povijesni prilozi, 13/1994, 219-244, gdje je navedena i druga literatura.

5) Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj, Zagreb 1969., nav. mj.; Ivan Jelić, Komunistička partija Hrvatske 1937.-1945., Zagreb 1983, knj. I, nav. mj.

6) Poslije podne 9. travnja 1936. u Trnovcu u Lici iz zasjede je ubijen Karlo Brkljačić, jedan od poznatijih HSS-ovaca. U povodu njegove smrti V. Maček je objavio osmrtnicu. ("Voda govori", Zagreb 1936., 322/323).

7) Rudolf Horvat, Hrvatska na mučilištu, Zagreb 1942. i 1992., nav. mj.

8) Tako osobito u Makedoniji, gdje je bilo izuzetno mnogo organiziranih političkih ubojstava, u Crnoj Gori, u Vojvodini i u Bosni i Hercegovini. Usp. Rajko Jovanović, Glavnjača kao sistem, Zagreb 1928.

9) R. Horvat, Hrvatska, na v. mj.; Lj. Boban, Maček i politika HSS-a 1928.-1941., Zagreb 1974. knj. I. i II.; isti, Sporazum Cvetković-Maček, Beograd 1964.

10) Vladko Maček, Memoari, Zagreb 1992. (priredio ing. Boris Urbić.); Lj. Boban, Maček, knj. I. nav. mj.

11) Broj potpisnika varira i u tadanjim vrelima i u literaturi te u sjećanjima od oko 140.000 do preko 260.000. Danas više nije moguće iskazati točan broj, ali se zasigurno radilo o preko 150.000 potpisnika. Npr. Na sudnju srpnja 1920. Radić govori o 157.669 potpisa (Slobodni dom, 4. VIII. 1920. str. 2.); Bogdan Krizman, Korrespondencija Stjepana Radića, knj. II., Zagreb 1972., 61 govori o 115.167 potpisa do 23. ožujka 1919., a zatim o 140.000 potpisnika zahtjeva mirovnoj konferenciji, kojim je zahtjevima Radić napisao komentar, tj. memorandum; V. Maček, Memoari, 53 kaže da je spomenuti memorandum "s 260.000 potpisa" odnesen u Pariz.

parišku mirovnu konferenciju te predsjednika SAD Woodrowa Wilsona s položajem hrvatskog naroda u novostvorenoj državi.

Naime, režim je ocijenio opasnim HPSS-ovsko distanciranje od monarhije, odbijanje načina ujedinjenja Kraljevina Srbije i Crne Gore s Državom Slovenaca, Hrvata i Srba i traženje slobodna izbora ustavotvorne skupštine koja bi na temelju samoodređenja naroda odredila organizaciju države i odnose u njoj poštujući ravnopravnost svih naroda koji su ušli u tu novu državnu zajednicu.¹² Po nalogu ministra unutarnjih poslova Svetozara Pribićevića, a to znači u suglasnosti s regentom Aleksandrom, koji je vladao umjesto svoga bolesnog oca kralja Petra I., uhićen je potkraj ožujka 1919. vođa HPSS-a S. Radić i zadržan u zatvoru bez istrage i suđenja.¹³ Spomenuti je memorandum sastavio u zatvoru S. Radić a njegova je žena uspjela prenijeti brojne papiriće na kojima je taj dokument napisan i predati ga stranačkom vodstvu.¹⁴

Memorandum su u ime vodstva HPSS-a potpisali dr. V. Maček i Josip Predavec, podpredsjednici stranke. Oni su bili zaduženi da dostave memorandum pariškoj mirovnoj konferenciji; u tome im je pomagao mladi svećenik dr. Lujo Kežman. Kežman je uspostavio vezu s talijanskom vojnom misijom u Ljubljani, odnosno u Trstu,¹⁵ a ona je trebala omogućiti dostavu memoranduma u Pariz.¹⁶ U delegaciji HPSS-a koja bi tim putem krenula u Pariz imao bi se naći i dr. V. Maček, kao ličnost koja vodi stranku dok se predsjednik S. Radić nalazi u zatvoru.¹⁷

Međutim, ta delegacija nije otputovala u Pariz. Jedan od razloga bio je taj što su Talijani, kako su to u svojim spomenutim izjavama Gj. Šurminu istaknuli i Kežman i Maček, najprije uvjetovali početak cijele akcije. Tražili su od Kežmana potpisivanje ugovora, odnosno očitovanja,¹⁸ u kojem bi se HPSS obvezao da neće postavljati pitanje Rijeke i pitanje primjene Londonskoga tajnog ugovora iz 1915. između Kraljevine Italije i sila Antante, a za uzvrat bi bili spremni "podupirati želju hrvatskog naroda za posebnom, nezavisnom seljačkom republikom" tražeći uz to i razvijanje dobrosusjedskih odnosa između hrvatskoga i talijanskog naroda. L. Kežman je odbio "kao Hrvat" potpisati takav ugovor, ali je obećao da će o tome obavijestiti vodstvo stranke u Zagrebu.¹⁹

12) R. Horvat, Hrvatska, nav. mj.; B. Krizman, Korespondencija, nav. mj.

13) B. Janjatović, Progoni triju, n. dj.

14) Zanimljivo je napomenuti da je Radić na sudskom procesu srpnja 1920. odbio autorstvo tog memoranduma.

15) L. Kežman je u pismu dr. Gjuri Šurminu upućenom iz zatvora 22. lipnja 1919. potanko opisao cijelu tu akciju. Istaknuo je da je otišao u Ljubljanu kako bi pribavio sebi, "i možda još kome od HPSS", putovnicu za Pariz. Nadležni iz talijanske misije uputili su ga u Trst, gdje je stupio u kontakt sa šefom talijanske vojne misije potpukovnikom Finzijem. Pismo je objavljeno u: B. Krizman, Korespondencija, n. dj. 186/187. Na str.291, Krizman je napisao da je "potpukovnik Finzi" bio obavještajni časnik Cesare Pettorelli Lalata, koji je 1931. u Milanu objavio knjigu s naslovom "I. T.O. (Informazioni Truppe Operanti). Note di un Capo del Servizio d'Informazioni d'Armata (1915.-1918.).

16) Jere Jareb u svojoj knjizi Pola stoljeća hrvatske politike. Povodom Mačekove biografije, Zagreb 1995. (prettisak izdanja iz Buenos Airesa 1960.) na str. 24 ističe da vodstvo HRSS-a nije znalo da se u Zagrebu nalazi "posobni američki agent, poručnik Le Roy King, koji je imao dužnost obavijestiti američku delegaciju u Parizu o političkoj situaciji u Zagrebu i Hrvatskoj". Stoga Jareb smatra da je upućivanje spomenutog memoranduma posredstvom talijanske misije bilo svojevrsan promašaj. Usto naglašava da nema podataka da li je memorandum uopće stigao pariškoj mirovnoj konferenciji.

17) V. Maček je 20. srpnja iste godine također u pismu Gj. Šurminu naveo da je i on trebao biti u delegaciji HPSS-a koja bi otputovala u Pariz, čime je potvrdio Kežmanovu izjavu navedenu u bilj. 15. Usp. B. Krizman, Korespondencija, str. 256/257. Oba se spomenuta pisma čuvaju u HDA, Spisi dr. Gjуре Šurmina.

18) Taj je termin upotrijebio dr. Maček.

19) Isto. Ovdje je Maček istaknuo, da je potpukovnik Finzi najprije insistirao da bi "deputacija" HPSS-a "morala za 'njegovu pokriće' potpisati očitovanje, da se ne će pačati u pitanje londonskog pakta i Rieke.

U međuvremenu su organi vlasti u Kraljevstvu SHS uspjeli doznati za tu akciju. Čini se, da je u tome značajnu ulogu imala obavještajna služba, koja je izvijestila i vojnu i civilnu policiju.²⁰ U Ljubljani je uhićen J. Predavec,²¹ a 31. svibnja 1919. vojna je policija uhitila Kežmana na zagrebačkom kolodvoru.²² Slijedećeg jutra uhićen je u Zagrebu dr. V. Maček; i to je uhićenje provela vojna policija.²³ Maček i Kežman zadržani su u vojnom zatvoru u Novoj Vesi, a nakon desetak dana predani su Sudbenom stolu pod neformalnom optužbom za veleizdaju.²⁴ Slučaj je dospio u javnost, izazvavši veliku političku i medijsku pozornost. Na temelju brojnih novinskih napisa - navlastito u "Riječi SHS", glasilu Pribičevićevih demokrata u Zagrebu, a dijelom i prikupljenih iskonstruiranih policijskih izvješća, odnosno materijala obavještajne službe, nastalih na temelju neproverenih ili lažnih tvrdnji, u političkoj se javnosti baratalo s optužujućim tvrdnjama; te su tvrdnje dijelom preuzeli sudski istražitelji. Govorilo se i pisalo, da su Maček i Kežman, na inicijativu i uz privolu S. Radića, bili spremni u ime HPSS-a pakirati s Kraljevinom Italijom kako bi ona pomogla u stvaranju hrvatske seljačke republike, a za uzvrat bi Hrvatska priznala Londonski ugovor iz 1915. i pri tom dobila Rijeku, nešto Istre i Dalmaciju, dok bi Kraljevina Italija osigurala za sebe neka strateška mjesta na jadranskoj obali.²⁵ Optužba, zapravo sumnja, o veleizdaji zasnivala se na srbijanskom krivičnom zakonu, koji hrvatska politička oporba nije priznavala.²⁶ Istraga je

Dr. Kežman mu je odmah izjavio da takovog očitovanja neće potpisati nijedan Hrvat, a na to je on (Finzi - opaska B.J.) rekao, neka deputacija samo dođe, s on će je odpremiti u Pariz i bez očitovanja". Vidi i bilj. 15. S. Radić je u pismu ženi Mariji 14. VI. 1919. napisao da je "neki Talijan - prije glavni otkrivač radi špijunaže" na preslušavanju izjavio kako Kežman nije htio ni čuti o potpisivanju spomenutoga očitovanja. Nekoliko dana kasnije Radić je napisao ženi da je to bio Talijan iz Zagreba, sin "Židova Priestera". Usp. B. Krizman, Korespondencija, 186 i 188.

20) S. Radić pišući iz zatvora ženi Mariji 11. lipnja 1919. istaknuo je, vjerojatno misleći da su i Kežman i Maček putovali u Trst, da ih je na tom putu pratio jedan agent. (Usp. B. Krizman, Korespondencija, n. dj. 179). U svom pismu Gj. Šurminu (vidi bilj. 17) Maček ističe da se Kežman vratio iz Trsta u Zagreb "gdje su ne znam na koji način bili obavješteni o svemu, te smo nas obojica uhapšeni, po vojnoj policiji".

21) Predavec se nalazio u Ljubljani na skupu agrarnih stručnjaka, a nakon uhićenja je odveden u Maribor, gdje su ga policajci preslušali. Međutim, policiji nije uspjelo dokazati da je bio povezan sa slanjem memoranduma, pa je odveden u Dugo Selo, gdje je i živio radčici kao ekonom. Ovdje se morao javljati policiji (V. Maček, Memoari, 53).

22) Usp. bilj. 15. Kežman je u spomenutom pismu detaljno objasnio kako je iz Ljubljane otputovao u Trst gdje je stupio u kontakt sa rečnim potpukovnikom Finzijem. Kad je Kežman Finzijeve uvjete odbio i predložio da o njima obavijesti vodstvo stranke u Zagrebu, ovaj je s njim u Zagreb poslao novinara Morpurga s ciljem da ga ovaj izvijesti o odgovoru vodstva HPSS-a. Morpurgo je Kežmanu posudio novac za putnu kartu do Zagreba. Prigodom dolaska u Zagreb oni su se razdvojili, a trebalo je da se nađu na zagrebačkom kolodvoru 31. svibnja na večer. Kežman je došao na "južni" kolodvor u namjeri da kaže Morpurgu da nikuda ne putuje i da mu vrati posuđeni novac, ali je tu uhićen zajedno s tim talijanskim novinarom.

23) V. Maček, Memoari, 53; on ističe da je uhićen "Odmah slijedeće jutro" nakon hapšenja Lj. Kežmana.

24) Na istom mjestu što se tiče boravka u vojnom i zatvoru Sudbenog stola Maček je napisao da su bili "opetovano preslušavani. Nismo ništa tajili, pa smo nakon 14 dana predani Sudbenom stolu u Zagrebu...Postupak prema nama bio je prilično pristojan, a kako u ono vrijeme još nismo bili neke važne političke oline, to nam i saobraćaj sa svijetom izvan zatvora nije bio previše ograničen". Ujedno su dolazili ipak u doticaj i s drugim zatvorenicima, pa tako i sa S. Radićem. S. Radić u svom pismu supruzi Mariji 11. lipnja 1919. kaže da su tog dana dovedeni u Sudbeni stol Maček i Kežman. Radić im je "nešto pripomogao, da su došli u II. kat (svaki u svoju samicu, 56 i 57, na drugoj strani hodnika)". (B. Krizman, Korespondencija, 179). Osam dana kasnije, tj. 19. lipnja 1919. Radić piše ženi da je za Mačka i Kežmana povoljnije što istraga duže traje. Uz to je dodao da je istražni zatvor za Mačka određen u Sudbenom stolu većinom glasova sudaca. (Na i. mj. 196 i 198).

25) Te su tvrdnje osobito aktualizirane u vrijeme sudskog procesa S. Radiću srpnja 1920. Usp. B. Janjatović, Državac uz, post i samica: suđenje Stjepanu Radiću 1920. godine, Časopis za suvremenu povijest, 1/1997.

26) Maček u pismu Gj. Šurminu (vidi bilj. 17) ističe da je odmah prigovorio istražiteljima "da srpski zakon nije za nas kompetentan, ali je sudb.(eni) stol riešio, da ga je ministarstvo bilo ovlašteno naredbom protegnuti na cicli S.H.S. dočim se banski stol nije u riešavanje tog pitanja u obće upustio, nego se je izvukao procesualnim sofizmom".

zapravo već nakon prvog saslušanja zaključena; doduše još 1920. državni tužitelj je tvrdio da istraga nije gotova i da se i nadalje vodi.²⁷

Iako protiv Mačeka i Kežmana nije bila podignuta optužnica oni su i dalje ostali u zatvoru; istražni spisi protiv njih bili su na vojnom sudu, a oni su se nalazili u civilnom zatvoru, u uzama Sudbenog stola.²⁸ Takav postupak bio je zasnovan na općem odnosu režima spram hrvatske političke oporbe, iako njihov položaj nije bio isti kao npr. S. Radića i pravaških prvaka koji su se u isto vrijeme nalazili u uzama Sudbenog stola u Zagrebu i protiv kojih se nije vodila gotovo nikakva istraga, pa nije bila podignuta niti optužnica bez obzira na to što su već mjesecima bili u zatvoru.²⁹

Maček je zajedno s Kežmanom, u zatvoru Sudbenog stola proveo oko pet mjeseci, iako se državni tužitelj 16. srpnja 1919. proglasio nekompetentnim za njihov slučaj³⁰ i bez obzira na to što je bilo predviđeno da nakon toga budu smješteni opet u vojni zatvor.³¹ Kad je i vojni istražni sudac³² ocijenio da nije mjerodavan za njihov slučaj oni su trebali biti pušteni iz uza Sudbenog stola.³³ No, to se nije dogodilo: i dalje su ostali u zatvoru, ali ipak manje nego što je Maček u već spomenutom pismu upućenom dr. Gj. Šurminu u srpnju 1919. predvidio.³⁴ Potkraj 1919. prebačeni su u zatvor zagrebačkog redarstva,³⁵ a zatim su smješteni

27) B. Janjatović, *Državne uzr.*, n. dj.

28) Isto. Maček je naglasio da je državni tužitelj morao protiv njih podignuti optužnicu, ali, umjesto toga Sudbeni se stol proglasio "nenadležnim" tvrdeći da su za slučaj veleizdajice "nadležni" vojni sudovi. Spisi o Mačekovoj i Kežmanovoj "krivici" poslani su Komandi "savske divizije", a oni su i dalje zadržani u civilnom sudskom zatvoru. U to vrijeme vojni sud kod rečene divizije još nije bio uspostavljen; uz to, Maček je naglasio dalje, da je njegov prijatelj i mogući branitelj dr. Milan Dečak saznao od podbana dr. T. Tomljenovića da on ne bi mogao biti osuđen na temelju prikupljenih policijskih i obavještajnih izvješća. Zbog toga je Maček zamolio dr. Gj. Šurmina, da intervenira "kao vojničkih oblasti, eventualno i kod ministarstva" kako bi on i Kežman bili pušteni na slobodu. (B. Krizman, *Korespondencija*, 257).

29) B. Janjatović, *Progona triju*, n. dj.

30) S. Radić u pismu ženi 16. srpnja 1919. naglašava tu izjavu državnog odvjetnika i izriče nadu da će "obojica sutra ili prekosutra u Novu Ves u savsku diviziju pa pred vojni sud" gdje će biti oslobođeni "za koji dan". (B. Krizman, *Korespondencija*, n. dj. 249). Slijedećeg je dana napisao da su ostavljeni u uzama Sudbenog stola jer se "svaki čas može nešto dogoditi. (To je komentar, naravski usterni.)", (Na i. mj. 251).

31) Sudbeni se stol na svojoj javnoj sjednici održanoj tog dana raspravljao o prijedlogu državnog odvjetnika br. I - 2157 od 15. srpnja 1919. "U kaznenom predmetu proti dr. Luji Kežmanu i dru Vladimiru Mačku radi zločinstva protiv otčerstva i vladatelja s obzirom na naredbu vrhovnog komandanta vojske od 28. travnja 1919. b. S.D. 12708. kojom se proširuje nadležnost vojnih sudova na vojskoj teritoriji i na građanska lica, a naročito za djela zločinstva iz glave IX. krivičnog zakona, radi kojih se okrivljuju dr. Lujo Kežman i dr. Vladimir Maček" te se "izjavio" nenadležnim, a istražne spise kao i osumnjičene odlučio je predati Komandi savske divizije. (B. Krizman, *Korespondencija*, 250).

32) Mačka je trebao ispitivati 21. i 22. kolovoza 1919. kapetan vojnog suda iz Ljubljanc. (Isto, 295).

33) S. Radić u pismu ženi 29. srpnja 1919. napisao da je dr. Šurmin poslao Mačku poruku "da se strpimo, da ništa ne 'burgijamo' (ne ružemo), jer da ćemo i onako 'najdulje za 10 dana' biti vani. (B. Krizman, *Korespondencija*, 265). U pismu ženi 3. kolovoza 1919. Radić naglašava da "Savska diviz. (ija)" nije našla "ni sjenke boljšečvika" u Mačka i Kežmana, a za Mačka "uobće ni sjenke krivine - a za Dr. K. (čžmana) ne znadu ni sami. U utork ili sriedu / 5 ili 6/ bit će ta stvar riešena". (Isto, 273).

34) Maček je u spomenutom pismu Gj. Šurminu napisao da će vjerojatno ostati u zatvoru svc do izbora za Konstituantu i to "zbog državnih interesa". (B. Krizman, *Korespondencija*, 251). U ljeto 1919. to se predviđanje činilo realnim zato što se očekivao raspis izbor za Konstituantu; no, kao što je poznato, ti su izbori raspisani i održani potkraj 1920. kad je Maček bio na slobodi, ali je zato S. Radić bio u zatvoru, osuđen na sudskom procesu u ljeto 1920. na 2 i pol godine "državnih uza"; valja napomenuti da je Radić regentovim pomilovanjem pušten na sam dan izbora, tj. 28. studenog 1920.

35) Čini se, da se to zbio 26. X. 1919. Naimo, tog dana S. Radić piše ženi da su Mačka i Kežmana zamijenili u zatvoru Sudbenog stola "dva boljšečvika"; Radić se ponadao da su Kežman i Maček pušteni na slobodu. No, 29. X. 1919. Radić je dobio obavijest, da su pušteni na slobodu, što, međutim, nije bilo točno; vjerojatno su tada odvedeni u zatvor Zagrebačke oblasti. (B. Krizman, *Korespondencija*, 372, 376, 377).

u zatvor Zagrebačke kotarske oblasti i dalje bez optužnice i bez pravoga istražnog postupka.³⁶ Ovdje su ostali sve do 1. ožujka 1920. kad su pušteni³⁷ zahvaljujući u prvom redu novom hrvatskom banu dr. Matku Laginji.³⁸ Tako je završio u karadorđevičevskoj kraljevini prvi višemjesečni zatvor za dr. V. Mačeka, koji je zajedno s J. Predavcem bio izabran za potpredsjednika HPSS-a,³⁹ baš potkraj te formalno neizrečene kazne.⁴⁰

3. Novi pokušaj onemogućavanja: zatvor 1925.

Višemjesečni zatvor nije imao posljedica na Mačekovu političku djelatnost. Štoviše, on je čim je izišao iz zatvora nastavio s političkom djelatnošću, čak intenzivnije nego ranije. Često je istupao, zajedno s drugim članovima vodstva HPSS-a, odnosno HRSS-a, a osobito sa S. Radićem, koji je iz zatvora, nekoliko dana prije Mačeka, pušten po Laginjinu nalogu.⁴¹ Upravni organi vlasti, a i vojska i žandarmerija, pratili su tu aktivnost, pa su u brojnim izvješćima, sačuvanim u arhivskom gradivu, spominje i njegovo ime; iz toga je očito da se i on nalazi pod paskom režima, ali ipak nije toliko ugrožen kao S. Radić, kojemu je stalno prijetila mogućnost krivične istrage.⁴² O Mačekovoj političkoj djelatnosti režim vodi računa zasigurno i zbog njegovih predstavki u povodu nasilja nad seljacima u vrijeme ugušivanja

36) Maček, Memoari, n. dj. 54 - 57. Ovdje je Maček napisao da je policijski zatvor bio mnogo neugodniji od sudskih uza. Nakon nekoliko dana premješteni su u zatvor Zagrebačke kotarske oblasti gdje su bili toliko slobodni da je Maček razvio HPSS-ovsku propagandu među seljacima iz raznih krajeva Hrvatske privremeno zatvorenim u tim uzama. Zahvaljujući stražaru Gjuri Hruškaru Maček je na večer mogao posjećivati svoju bolesnu majku. On i Kečman su ovdje imali i vlastitu posteljenu, a dobivali su i hranu od kuće. Ta zatvorska "idila" trajala je od prilike dva i pol mjeseca, kad su zatvorenike danju počeli čuvati policijski stražari, koji su strogo pazili na kretanje i ponašanje zatvorenika. Ipak, noću je nadzor popuštao, pa se Maček i nadalje mogao kretati izvan zatvora - kad je prepilio rešetke na svojoj ćeliji. To je trajalo oko 6 tjedana - do puštanja iz zatvora. U zatvoru Zagrebačke oblasti Maček je održavao vezu s Radićem, koji je bio upućen u njegovu promidžbenu aktivnost među zatvorenim seljacima, što se vidi iz njegovih pisama ženi. (Usp. B. Krizman, Korespondencija, 383, 415, 434, 454 i d.). Potkraj siječnja 1920. Maček je pozvao na razgovor Mariju Radić u stan stražara Hruškara, koji se nalazio u sklopu prostorija Zagrebačke oblasti, pa je tako Maček iz zatvora mogao doći na taj razgovor. (usp. pismo V. Mačeka M. Radić 26. I. 1920. - objavljeno u: B. Krizman, Korespondencija, 497).

37) U prosincu 1919., činilo se, da će biti pušteni iz zatvora i to na temelju individualnog pomilovanja iz Beograda. O tome je Radić pisao ženi 11. i 12. XII. 1919. (B. Krizman, Korespondencija, 421 i 422.).

38) Isto, 57. O Laginji usp. Petar Strčić, Hrvatski narodni preporoditelj i ban dr. Matko Laginja, Zbornik društva za povjesnicu Klanc, Klana 1995, str. 3-39, s velikim izborom literature.

39) Zbilo se to prema prijedlogu S. Radića, koji je u pismu Pavlu Radiću 3. XI. 1919. sugerirao takvo rješenje. (B. Krizman, Korespondencija, 381).

40) Nažalost, za sada nisu dostupni, a možda nisu ni sačuvani drugi izvori o Mačkovu prvom zatvoru u Kraljevini SHS, odnosno Jugoslaviji. Tim podacima nisu osobito pozornost obratili ni njegovi prvi biografi. Tako se u spomenutoj knjizi "Voda govori", na str. 44 kaže da je V. Maček bio u zatvoru od početka 1919. do veljače 1920., ali se ne spominje izvor. Dr. Maksimilijan Petanjek u Mačkovoj biografiji s naslovom "Dr. Vladimir Maček", Zagreb 1937., str. 71 kaže da se u "političkim uzama" 1920. našao uz Radića i Maček, ali ne određuje datum i ne navodi izvor.

41) Usp. B. Janjatović, Stjepan Radić: progoni, suđenje i ubojstvo 1919.-1928. godinc, Radovi, 29/1996., 217.- 236., gdje je spomenuta i druga literatura. O intervencijama Radićeve rodbine kao i nekih političkih ličnosti kod dr. M. Laginje tijekom veljače 1920. za puštanje Radića iz zatvora usp. B. Krizman, Korespondencija, 524 i d.

42) Spisi o tome sačuvani su u HDA, u fondu Predsjedništvo zemaljske vlade (PRZV), odnosno Pokrajinske uprave (PRPU), ali ih za ovu prigodu nećmo posebno iskazivati.

seljačkih nemira, osobito u rujnu 1920. godine, ali i kasnije; no, Maček kao vješt odvjetnik ipak ne daje toliko prilika vladajućem režimu za kažnjavanje.⁴³

Po drugi se put V. Maček našao u zatvoru, zajedno s drugim članovima vodstva HRSS-a na čelu sa Stjepanom Radićem, početkom 1925. godine. I ovaj su put razlozi uhićenju bili politički. Kraljevskom je režimu i nadalje smetala djelatnost HRSS-a, a osobito njegova vođe S. Radića, pa je potkraj 1924. beogradska vlada donijela odluku o zabrani djelatnosti i stranke i njezina vodstva. Stranka je proglašena komunističkom zato što ju je Radić lipnja 1924. učlanio u Seljačku internacionalu u Moskvi. Beogradskoj vladi i kralju Aleksandru bilo je jasno da nije riječ o komunističkoj orijentaciji ni Radića ni stranke. Bila je to samo izlika da se i HRSS i njegovo vodstvo kazni po Zakonu o zaštiti države.

Po nalogu iz Beograda uhićenja članova najužeg vodstva stranke su počela 2. siječnja 1925. Tada su odvedeni u policijski zatvor, a zatim smješteni u uze (svaki u svoju ćeliju) Sudbenog stola u Zagrebu uz podpredsjednike HRSS-a V. Mačeka i Josipa Predavca, tajnici stranke dr Stjepan Košutić i dr. Juraj Krnjević, te ing. August Košutić, Radićev zet i jedan od istaknutijih članova vodstva. Tom prigodom zagrebačka je policija temeljito pretražila i njihove stanove. Nekoliko dana kasnije uhićen je i S. Radić, ali je protiv njega vođen zaseban postupak.⁴⁴ Iako su senat Sudbenog stola, a zatim i Apelacijski sud donijeli odluku da za uhićeno vodstvo HRSS-a nema pravno utemeljenih razloga za ostanak u zatvoru, pa se čak činilo da će biti pušteni već 14. siječnja 1925. oni su i dalje zadržani u policijskoj vojarni u Vlaškoj ulici. Obrazloženje za takav postupak bila je policijska odluka da se uhićeni moraju odvesti na "određeno mjesto boravišta", a za to je prigodno bila određena ta policijska vojarna - dok se ne pronađe političko rješenje cijeloga slučaja.⁴⁵

Bilo je očito da režimu i nadalje nije stalo do pravnoga, zakonski utemeljenog postupka. Sve je ovisilo o volji kralja Aleksandra I. Karađorđevića, te s njom usaglašena ponašanja čelnika beogradske vlade. Oni su nastojali prisiliti hrvatsku oporbu na popuštanje, pogotovo nakon što je u skupštinskim izborima održanim veljače 1925. HRSS, unatoč izbornom teroru,⁴⁶ pobijedio u Hrvatskoj, te dobio niz mandata i u Bosni i Hercegovini. Zato su vođeni intenzivni pregovori i razgovori sa zatvorenim S. Radićem, odnosno s hrvatskim narodnim zastupnicima u beogradskoj Narodnoj skupštini, ali popraćeni pritiscima i ucjenama. Rezultat je bilo Radićevo priznanje centralizma i monarhije što je javno u Beogradu iskazao Radićev sinovac Pavle 27. ožujka 1925. Istog su dana, međutim, na zahtjev Radikalne stranke koja je tako htjela zaštititi svoje pozicije, bili poništeni zastupnički mandati u državnoj Narodnoj skupštini i samom Radiću i uhićenoj petorici članova najužeg vodstva HRSS-a, pa dakle i V. Mačeku, s obrazloženjem da su pristupanjem HRSS-a Seljačkoj internacionali oni krivi zbog komunizma. Istodobno je za 24 zastupnika s liste HRSS-a određeno ispitivanje političkog opredjeljenja - jesu li za komunizam ili ne. Tim je postupkom ovjeravanje njihova mandata odloženo do daljnjega: izvršeno je tek 27. lipnja 1925., kad je već bilo jasno da Hrvatska seljačka stranka (HSS) pristaje na sporazum s radikalima. No, dok je trajao taj

43) Usp. B. Janjatović, Represija spram hrvatskih seljaka 1918.-1921., Časopis za suvremenu povijest, 1/1993, 25-43, na v. mj.; ista, Stjepan Radić i kraljevski panduri; odjeci Borongajske skupštine 1923., na i. mj., 2/1994, 277-297.

44) Više o tom postupku spram S. Radića u: Bernard Stulli, Izvještaj državnog nadodovjetnika u Zagrebu od 27. VI. 1925. o stanju istrage protiv Stjepana Radića, Arhivski vjesnik, XIV/1971, 135-200.

45) V. Maček, Memoari, 70 i dalje. U spomenutoj knjizi "Voda govori", str. 44 kratko se kaže da je Maček bio u zatvoru pola godine "Za vrijeme zloglasne 'Obznanc'".

46) Usp. B. Janjatović, Izborni teror u Hrvatskoj 1923.-1927. godine, Časopis za suvremenu povijest, 1-2/1996, 45.-71., gdje je navedena i druga literatura.

manevar Nikole Pašića, predsjednika vlade, vodstvo HSS-a je i dalje čamilo u zatvoru.⁴⁷ Tek nakon što je sklopljen sporazum HSS-a s vladajućom Narodnom radikalnom strankom (završni su pregovori počeli 2., a okončani su 14. srpnja 1925.) i nakon što je odluku o tome donio kralj Aleksandar, vodstvo HSS-a pušteno je 18. srpnja 1925. iz zatvora, pa tako i V. Maček. Oslobođeni su svake krivnje i daljnje istrage, ali ne i policijske i režimske paske.⁴⁸

Osobni položaj V. Mačeka u tom polugodišnjem zatvoru nije se što se tiče smještaja razlikovao od položaja drugih pritvorenika. Spomenuta petorica uhićenih članova vodstva HPSS-a bila su smješteni u ovećoj prostoriji s dosta svjetla i zraka. Mogli su naručivati hranu iz grada; dopušteni su bili posjeti rodbine i prijatelja - uz nazočnost policijskog stražara. Budući da je Maček u trenutku uhićenja formalno bio i podpredsjednikom Narodne skupštine, izabran na temelju svog mandata narodnog zastupnika izabranog na skupštinskim izborima 1923. i na osnovi dogovora s predstavnicima srbijanske Demokratske stranke te njezinim vođom Ljubom Davidovićem tijekom 1924.,⁴⁹ njegov materijalni položaj i kao zatvorenika bio je izuzetan, pogotovo dok mu još nije bio oduzet zastupnički mandat. On je, naime, i dalje dobivao značajnu svotu novca - plaću podpredsjednika skupštine u iznosu od 10.500 dinara mjesečno, a također i 1.000 cigareta u istom razdoblju - za reprezentaciju, što je sve u zatvorskim uvjetima bilo izuzetno značajno. Čak, štoviše, formalno je ostao članom državnog odbora za raspis i provedbu državnih skupštinskih izbora održanih u veljači 1925. godine.⁵⁰

4. Progoni u vrijeme šestojanuarske diktature

Nakon ubojstava hrvatskih zastupnika u državnoj skupštini u Beogradu u lipnju 1928., a navlastito nakon što je poslije smrti Stjepana Radića izabran za predsjednika HSS-a, dr. V. Maček postaje za karađorđevićevske organe vlasti i vladajuće političke strukture, a pogotovo za kralja Aleksandra, posebno važna politička ličnost. Odnos režima spram V. Mačeku odvija se u znaku suprotnosti: od pokušaja pridobivanja do opsežnoga policijskog nadzora i kažnjavanja.

Političke izjave vodstva Seljačko-demokratske koalicije pa i samog V. Mačeka, kao predsjednika HSS-a i supredsjednika koalicije, odmah nakon Radićeve smrti, a zatim do kraja 1928. godine, jasno su pokazale da hrvatska politička oporba neće odustati od traženja rješenja ravnopravnog položaja Hrvatske u Kraljevini SHS (od jeseni 1929. Kraljevini Jugoslaviji).⁵¹

Međutim, kad je kralj 6. siječnja 1929. svojim proglasom "Mome dragom narodu" uveo vlastitu apsolutističku vladavinu - šestojanuarsku diktaturu, više nije bilo moguće voditi

47) Tada su bili ovjereni mandati samo 21 zastupniku - zato što nisu bili zastupnici u vrijeme stupanja HRSS-a u Seljačku internacionalu. Usp. V. Maček, Memoari, 72; R. Horvat, Hrvatska, 273.-276.

48) R. Horvat, Hrvatska, 276, Lj. Boban, Maček, knj. I, 3, piše da je Maček bio u zatvoru početkom 1925.

49) B. Gligorijević, O pitanju ulaska predstavnika HRSS-a u Davidovićevu vladu 1924. i o krizi i padu te vlade, Istorija XX veka, VII, Beograd 1968, str. 346.-404.; V. Maček, Memoari, 69.

50) V. Maček, Memoari, 70.-71.

51) Lj. Boban, Maček i, na v. mj. Zanimljivo je napomenuti, da su se u ljeto 1928. pronosili glasovi, kako to svjedoči izvješće britanskog ambasadora u Beogradu za tu godinu, da će zbog svojih izjava V. Maček kao predsjednik i dr. Juraj Krnjević kao tajnik HSS-a, biti uhićeni. No, ipak, "prevladao je razum i Mačeku i dr. Krnjeviću nije pružena prilika da odigraju ulogu mučeniika". (Živko Avramovski, Britanci o kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izvještaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921.- 1938., Ljubljana 1986., knj. I., str. 531.).

nikakvu legalnu oporbenu akciju. Usto su novoj situaciji, tj. kraljevoj samovladi, bili odmah prilagođeni zakoni (pooštrenje Zakona o zaštiti države i Zakon o Sudu za zaštitu države) koji su omogućili ne samo strogo praćenje političke djelatnosti nego i oštro kažnjavanje svake oporbe.⁵² Daljnji progoni i kažnjavanja zbog političke djelatnosti mogli su započeti, a među progonjenima i kažnjenima našao se i V. Maček.

Već u drugoj polovici siječnja 1929. zabranjen je svaki rad i do tada legalnim političkim strankama, zaplijenjene su njihova arhiva i imovina, te su im zapečaćene prostorije. Zabranjen je tako rad i HSS-u; zagrebačka je policija 20. siječnja 1929. ušla u zgradu Hrvatskoga seljačkog doma na Zrinjevcu, gdje se nalazilo sjedište stranke i kad tamo nije zatekla čelnike stranke da im preda rješenje o zabrani, zapečatila je samo prostoriju s arhivom. Tek sutradan, tj. 21. siječnja 1929. rješenje o zabrani je predano dr. V. Mačeku kad je došao u Hrvatski seljački dom. Tom su prigodom policajci zaplijenili neveliku arhivu, uglavnom materijal vezan uz organizaciona pitanja i jednu štednu knjižicu s manjom svotom novca, kao i nešto kancelarijskog materijala. Dva dana kasnije zabranjen je rad Samostalnoj demokratskoj stranci, dijelu Seljačko-demokratske koalicije.⁵³

No, to nije bilo sve. Ubrzo nakon zabrane političke djelatnosti, početkom travnja 1929., po posebnom nalogu predsjednika vlade u Beogradu generala Petra Živkovića, što je zasigurno odobrio i sam kralj Aleksandar, uz već postojeću pasku režima nad oporbenom političkom djelatnošću, upostavljen je najprije samo dnevni, a zatim danonoćni nadzor nad kretanjem i ponašanjem najistaknutijih predstavnika hrvatske oporbe; taj je nadzor prestao 15. ožujka 1932. godine, ali se danas ne može utvrditi da li se to dogodilo prema nekom posebnom nalogu.⁵⁴ Nadzorom su bili obuhvaćeni čelnici Seljačko-demokratske koalicije - dr. V. Maček i S. Pribičević.⁵⁵ Uz njih policija je pratila dr. Ivana Pernara, člana vodstva i dr. Jurja Krnjevića, tajnika HSS-a. Paski je izravno bila podvrgnuta i udova S. Radića Marija Radić, a uz nju i cijela Radićeva uža obitelj.⁵⁶ Policija je pratila i dr. Milana Šufflaya, koji po svemu sudeći tada nije pripadao ni jednoj stranci, ali se kao školski Mačekov kolega s njim družio i sastavljao mu biltene s pregledom napisa iz svjetskog tiska o političkoj situaciji u Kraljevini Jugoslaviji.⁵⁷ Pod policijskom prismotrom bio je i Hrvatski seljački dom; policija je pomno bilježila tko je ulazio u tu zgradu pa je registrirala ne samo prvake nego i obične članove stranke, a dakako i drugih stranaka, kad bi dolazili u tu zgradu. Od studenog 1929.

52) B. Janjatović, O progonima hrvatskih političara u Zagrebu za vrijeme karadorđevićevske šćstojanuarske diktature, Radovi, 26/1993, 161-176; ista, Hrvatska, n. dj.

53) HDA, grupa XXI, inv. br. 1574, dopis Predsjedničkog ureda redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu Velikom županu zagrebačke oblasti br. 9440 Pr od 22. I. 1929.

54) Taj je nadzor formalno započeo po nalogu velikog župana Zagrebačke oblasti; ovaj ga je naredio po zapovijedi P. Živkovića, predsjednika vlade, koja je imala oznaku J. B. br. 33. Početni Živkovićev nalog, međutim, nije sačuvan, odnosno nije danas dostupan, pa se ne može utvrditi točan datum njegova izdavanja. No, prema šifriranom brzojavu P. Živkovića br. J. B. 31 od 1. travnja 1929. može se pretpostaviti da je nalog br. J. B. 33 izdan ili tog dana ili koji dan kasnije. Zagrebačka je policija svakodnevno dostavljala izvješća o kretanju nadziranih osoba najprije velikom županu Zagrebačke oblasti, a zatim Odjeljenju za državnu zaštitu Savske banovine koji su ih također svakodnevno slali u Beograd samo uz promjenu naslova adrese, a tek pokatkad uz kraće upozorenje na detalj izvješća npr. na neko ime ili sastanak koji su nadzirani političari održali. Policijska izvješća o tom nadzoru čuvaju se u HDA. Izvješća od 24. V. do 25. VII. 1929. čuvaju se u grupi VI, inv. br. 329 ; izvješća od kraja srpnja do kraja kolovoza 1929. u grupi XXI, inv. br. 1734 ; izvješća od studenoga 1929. do 15. III 1932. se nalaze u fondu SB, DZ, Str. pov. spisi, kut. 1152-1157.

55) S. Pribičevića je policija pratila dok nije otišao iz Zagreba u Beograd 17. svibnja 1929. O njegovu praćenju nema tragova u sačuvanim izvješćima, ali o tome govori V. Maček u svojim Memoarima, 86, a također i sam Pribičević u svojoj knjizi s naslovom Diktatura kralja Aleksandra, (Paris 1933), Zagreb 1990.).

56) Nadzoru je jedino izmakao sin Vladimir koji je petnaestak dana nakon proglašenja diktature otputovao na studij u Pariz.

57) B. Janjatović, P. Strčić, O ubojstvu , n. dj.

policija je počela pratiti i Većeslava Wildera, nekadašnjega državnog podsekretara, a tada jednog od prvaka Samostalne demokratske stranke. Potkraj srpnja 1930. počela je pratiti i dr. Antu Trumbića, nekadašnjega ministra vanjskih poslova Kraljevstva SHS, koji je nakon Radićeve smrti prišao HSS-u i postao jedan od članova njegova vodstva, pa je čak u vrijeme kad je dr. Maček bio zatočen vodio strankine poslove.⁵⁸ Prateći te političare zagrebačka je policija u svojim izvješćima registrirala i sve osobe koje su s njima dolazile u dodir. Bilježila je iz minute u minutu njihovo kretanje od prvoga jutarnjeg izlaska na ulicu do odlaska na počinak; pratila je tako ne samo političku nego i poslovnu djelatnost, a također i svakodnevni život spomenutih političara. Bila je to stalna pratnja; nadzirane osobe su znale za tu policijsku pasku, pa su se pojedinci ponekad prepirali s agentima (npr. I. Pernar i M. Radić), a ponekad razgovarali s njima - kao npr. V. Maček kad bi odlazio iz Zagreba po odvjetničkom poslu ili u drugim prigodama.⁵⁹

Nadzor je bez sumnje imao zadaću da nadzirane zastraši, a još više da ih onemogući u njihovu političkom djelovanju, pa čak i da pomogne režimu u predviđanju njihovih akcija. Štoviše, policijska je paska bila svojevrsan uvod u kazne koje su slijedile kad su nadzirani i dalje nastavili s oporbenom političkom djelatnošću, odnosno kad je režim odlučio da ih isključi iz političkog života, pa i da ih ubije (kako je to učinjeno s dr. M. Šufflayem i J. Predavcem).⁶⁰

Svakodnevno policijsko praćenje kretanja i ponašanja dr. V. Mačeka, sudeći prema spomenutim izvješćima, organima vlasti je moglo potvrditi da je on u svojoj odvjetničkoj pisarnici kao i izvan nje imao kontakte ne samo s brojnim osobama, ponajviše seljacima, pa i radnicima, koje je zastupao u raznim parnicama, nego i s brojnim članovima vodstava zabranjenih političkih stranaka od naprijed navedenih nadziranih političara do srbijanske i druge političke opozicije te pojedinih novinara iz inozemstva.⁶¹ Iz tih se izvješća, međutim, ne vidi koliko je režim iskoristio tako dobivene obavijesti o postupku spram Mačeka, ali se ipak može zaključiti da su ona imala određenu ulogu.⁶² Nadalje se može zaključiti da svakodnevno policijsko praćenje nije imalo utjecaja na Mačekovu političku djelatnost, uostalom kao ni na djelatnost drugih nadziranih osoba.⁶³

58) Trumbića su po nalogu Ministarstva unutrašnjih dila Beograd pratili još tijekom rujna 1929., a paska je bila nastavljena i dalje (HDA, SB UO Pov II 11/1930.). Pod posebnu kontrolu je stavljen 25. srpnja 1930.

59) Tako je Maček rekao agentima u srpnju 1931. da ide u Bjelovar i da će tamo ostati dan i pol. Agenti su o tome obavijestili upravu Savske banovine, a ona je naložila šefu policije u Bjelovaru da strogo pazi na Mačekovo kretanje. Slijedećeg dana su zagrebački policajci, na temelju izvješća iz Bjelovara, izvjestili spomenutu upravu s kim se svc Maček srco u Bjelovaru i gdje je svc bio (HDA, SB UO Str. pov 373 od 29. VII 1931.; Str. pov. 374 od 30. VII 1931.). U kolovozu 1931. bio je na kraćem odmoru u Treščercovcu na imanju veleindustrijalca Prpića, pa je o tome izvjestio agente koji su ga pratili. O njegovu boravku u Treščercovcu obaviješten je kotarski načelnik u Karlovcu s nalogom da organizira policijsku pasku. (Isto, Str. Pov. 410 od 19. VIII 1931.).

60) Više o tom nadzoru u: B. Janjatović, O progonima hrvatskih, n. dj.

61) Tako su npr. zagrebački policajci u vrijeme izbora za državnu Narodnu skupštinu rujna 1931. izvršili premetačinu Mačekova stana i odvjetničke pisarnice. Tom su prigodom našli brojne zabranjene knjige i brošure te letke u kojima je on odgovarao članove i pristaše HSS-a da ne glasuju. Usprkos tome tada nije bio kažnjen. (HDA, SB UO Pov. II 31948/1931).

62) Mačeka su vlasti pratili na nekoliko razina. Jedna od tih bilo je i praćenje od 13. siječnja do 16. ožujka 1932. kad su zagrebački policajci izvješćivali svakodnevno Bansku upravu Savske banovine o tome jesu li dr. Maček i dr. Trumbić u Zagrebu ili ne (HDA, SB, Str. Pov. 1244/1932.). Možda je to praćenje i izvješćivanje počelo i ranije i trajalo duže, ali spisi o tome nisu sačuvani ili još nisu dostupni. U toj se grupi spisa nalazi i izvještaj Sreskog načelstva u Dugom Sclu br. Pov. 211 od 24. II. 1932. gdje se govori da je Maček pod policijskom paskom stigao u Dugo Sclu zajedno s Ivanom Ivčićem, suradnikom "Doma" i da su zajedno posjetili ženu J. Predavca, koji je bio na izdržavanju kazne u Lcpoglavi. Maček je tada došao u kotarski sud braniti jednog seljaka čija se parnica vukla još iz 1923. Susreo se tom prigodom i s jednim bivšim narodnim zastupnikom iz sela Ježeva.

Nakon prestanka te posebne paske upravne su vlasti i dalje vodile računa osobito o kretanju i ponašanju V. Mačeka kao člника HSS-a o čemu svjedoči niz primjera. Polovicom listopada 1932. općinski bilježnik u Kupincu (gdje je Maček početkom 1932. kupio gospodarsko dobro) prijavio je vlastima da je Maček pred oko stotinu seljaka iz Kupinečkog Kraljevca, Kupinca, Bratine, Kraljevca, te Zdenčine, nakon što su obavili komušanje kukuruza na njegovu dobru, govorio o seljačkoj slozi i o potrebi organiziranja seljaštva.⁶⁴ Upravne su vlasti pomno pratile Mačekove posjetitelje u Kupincu, pa su zabilježile posjet Čede Golenskog, izaslanika člника Demokratske stranke - Ljube Davidovića, koji je stigao u Kupinec 22. kolovoza 1932., istoga dana kad je Mačeka posjetio dr. Anton Korošec, nekadašnji predsjednik centralne vlade i člник Slovenske ljudske stranke, koji je sada bio u opoziciji.⁶⁵ Vlasti su registrirale i dolazak Velimira Mocnaja koji je u prosincu 1932. godine nosio Mačeku izjavu o držanju HSS-ovaca u tamnici u Srijemskoj Mitrovici,⁶⁶ a zatim potkraj prosinca 1932. posjetu Milana Pribičevića, brata Svetozareva.⁶⁷ Revni policajci zapisali su i primjedbe sestre Mačekove pokojne žene koja je u vlaku siječnja 1933., među ostalim, pričala kako je Maček bio oduševljeno dočekan u ljeto 1932. u Šibeniku, kamo je stigao ilegalno, izmakavši zagrebačkoj policiji.⁶⁸ Tijekom 1932. Odjeljenje državne zaštite Savske banovine zatražilo je od podređenih upravnih vlasti diljem Hrvatske da odgovore jesu li naišle na povjerljivu prepisku između Mačeka i Pribičevića koji se dopisuju nevidljivom tintom posredstvom reklama za proizvode tvornice "Bata"; odgovor podređenih je bio negativan.⁶⁹ Takvih i sličnih primjera provjere ponašanja i djelovanja dr. Mačeka tijekom 1932. bilo je još, npr. prigodom njegova boravka u Karlovcu, kad je odlazio na izlet na Sljeme, itd.⁷⁰

Osim iz policijske paske ili paske upravnih organa vlasti o Mačeku je režim dobivao obavijesti i iz drugih izvora. Tako je potkraj 1929. o prilikama u Mačekovoj okolini izvještavala

63) U svojim spomenutim sjećanjima Maček se u kratko osvrnuo i na tu policijsku pasku. Napisao je da su se danju i noću pred njegovom kućom u Prilazu 9 u Zagrebu izmjenjivali "policijski agenti, koji su pratili i morali policiji referirati svaki moj korak". Dodao je uz to, da je gotovo svaki tjedan odlazio s prijateljima na izlet u Zagrebačku goru, pa su ga agenti pratili do zagrebačke mitnice, a onda bi obavijestili žandarmeriju (onu iz Stubice - kako se to može pratiti po rečnim policijskim izvještajima), koja ga je zatim pratila cijelo vrijeme boravka izvan grada. (V. Maček, Memoari, str. 94.)

64) HDA, SB II DZ 550/1933. Na prijavu općinskog bilježnika tom je prigodom uhićeno 48 seljaka, a 29 ih je osuđeno na po pet dana zatvora zato što su slušali taj Mačekov govor i nisu ga prijavili. Samom se Mačeku tada nije ništa dogodilo.

65) HDA, SB II DZ 1413/1932.

66) HDA, SB II DZ 59/1933. V. Mocnaj bio je zajedno s Mačekom optužen u sudskom procesu vodnom pred Sudom za zaštitu države u Beogradu 1930. (o tom sudnju dalje u tekstu); Mocnaj je tada bio osuđen na tri godine robije i tri godine gubitka časnih prava, a kaznu je izdržavao u S. Mitrovici.

67) HDA, SB II DZ 46/1933.

68) HDA, SB II DZ 572/1933. O tom boravku u Dalmaciji pisao je Maček u svojim Memoarima, 94-95. Tu je napisao, da mu je policija dopuštala odlazak u Kupinec, pa je tako, kad je odlučio otići u Šibenik, da vidi svoju djecu (bila su na ljetovanju u Podstrani kod Šibenika), sjeo u vlak na zagrebačkom kolodvoru, ali se nije iskrcao u Zdenčini (gdje je izlazio kad je odlazio u Kupinec) nego je produžio, nopolazice od policajaca. U Perkoviću ga je dočekaao narodni zastupnik HSS-a za Šibenik dr. Vlašić i automobilom ga u tajnosti odvezao u Šibenik. Ovdje je održao sastanak sa 40 izaslanika HSS-a iz šibenskog kotara, posjetio zatim djecu. Međutim, policija je doznala za njegov boravak u tom kraju, pa mu je priopćeno da se odmah mora vratiti u Zagreb. Nekoliko tisuća seljaka iz okolnih sela, međutim, skupilo se u Šibeniku pred hotelom u kojem je odsjeo, protestirajući protiv tog naloga policije. Da ne bi došlo do krvoprolića uspjelo je posredstvom zastupnika Samostalne demokratske stranke naći kompromisno rješenje s kotarskim načelnikom, koji je bio i šef policije. Dogovoreno je, da se Maček slijedeće jutro "vlastitom voljom" vrati u Zagreb, a da policija ne intervenira protiv seljaka, koji su se nakon toga mirno razišli. Ipak je slijedećeg jutra Mačeka otpratila "koja stotina tvrdokornih" do vlaka.

69) HDA, SB Pov. II DZ 19224/1932.

70) HDA, SB Pov. II DZ 11791/1931 i 4193/1932. Vidi i bilj. 63.

visokog činovnika u Odjeljenju državne zaštite Savske banovine Antu Marčaca prijateljica Mačekove pokojne žene - Cecilija Biljan. Ona je htjela za sebe i svog supruga osigurati plaćanje dugova i posao u obavještajnoj službi u Beču, pa je u nekoliko navrata navedenom činovniku prepričavala razgovore koje je vodila s Mačekom ili koje je on vodio s drugim osobama i to još od 1928. na dalje; npr. pričala je o sastanku SDK prije proglašenja diktature na kojem da je S. Pribičević tražio od Mačeka da u Hrvatskoj podigne bunu, ali da je to Maček odbio, zatim o zemljopisnoj karti na kojoj su Srbija i Crna Gora označene kao daleko manji teritorij od njihova stvarna opsega, a Mađarska se preko Hrvatske prostirala do mora, pa o mogućnosti oružanog ustanka za koji je da je Maček rekao da ga valja dobro pripremiti, itd. Za sada se ne može utvrditi koliko je to izvješćivanje imalo utjecaja na odnos režima spram Mačeka.⁷¹

5. Policijske istrage, uhićenje i suđenje 1930.

Maček je tijekom 1929. bio nekoliko puta saslušan na zagrebačkoj policiji, a zatim i na sudu. U tijeku ožujka ili početkom travnja 1929. saslušavali su ga zagrebački policajci u vezi s ubojstvom Tonija Schlegela, novinara i direktora "Jugoštampe", kraljeva pouzdanika,⁷² nastojeći saznati tko je inicirao to ubojstvo izvršeno u drugoj polovici ožujka te godine.⁷³ Policija ga je saslušavala i u vezi s njegovim odvjetničkim poslovima.⁷⁴ Bio je saslušan i početkom studenog 1929. u Sudbenom stolu u Zagrebu u tijeku sudske istrage protiv Josipa Predavca, ali mu istražni sudac nije mogao pripisati nikakvu krivicu.⁷⁵

Prva prigoda za Mačekovo uhićenje režimu se pružila potkraj 1929. u povodu proslave 1. prosinca 1929. i s njom povezana odlaska poklonstvene deputacije zagrebačkih građana kralju Aleksandru u Beograd; tada je na zagrebačkim ulicama eksplodiralo nekoliko "improviziranih bombi" ne nanijevši nikakve ozljede prolaznicima, a omladinci su namjeravali postaviti eksplozivne naprave i pod vlak kojim je spomenuta deputacija trebala otići u Beograd. Policija je odmah reagirala i uhitila nekoliko mladih ljudi.⁷⁶

Ubrzo je bio uhićen i Maček i to 22. prosinca 1929. zbog sumnje da je nekoliko puta novčano pomogao studentsku organizaciju HSS-a, koja je bila upletena u navedeni događaj.⁷⁷ Zagrebački su ga policajci saslušali i predali sudu, a zatim je u noći između 4. i 5. siječnja 1930. zajedno s još 24 uhićenika bio otpremljen Državnom sudu za zaštitu države u Beograd. Ovdje je bio smješten u zatvoru prepunom političkih uhićenika, odnosno

71) HDA, SB DZ Str. Pov. 227 od 29. IV. 1930. Uz taj spis čuva se niz rukom pisanih izvješća koje je spomenuti Marčac sastavljao nakon odlaska C. Biljan iz njegove kancelarije. Valja napomenuti da je Marčac tražio od zagrebačke policije da provjeri podatke koje je davala C. Biljan.

72) O njegovim izvješćima kralju Aleksandru početkom diktature usp. Todor Stojkov, Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929.-1935., Beograd 1969., str. 55., 56., 58. i 61.

73) V. Maček, Memoari, 87. On tu navodi da je to bilo sredinom travnja 1929. i da su na saslušanje bili pozvani "istaknutiji članovi SDK". T. Schlegela su ubili pripadnici ustaškog pokreta. Glavni inicijatori i izvršitelji tog atentata su ubrzo otišli u inozemstvo. Ipak je zagrebačka policija masovnim uhićenjima i opsežnom istragom došla do osoba koje su s njima bile povezane. Nakon duge istrage popraćene mučenjem ti su uhićeni istražnici bili izvedeni pred sud te optuženi ne samo za to ubojstvo nego i za druge akcije. Dvojica uhićenika su 1931. osuđena na smrt, a izrečene su tada i brojne kazne na dugogodišnji zatvor ili robiju. Usp. R. Horvat, Hrvatska, n. dj. 438. i 486. i d.

74) Isto, 88; o tim sudnjima vidi: B. Janjatić, Hrvatska, n. dj.; HDA, DN Kns 163/1931.

75) HDA, DN Kns 3/1930. Vidi i bilj. 3.

76) Više o toj akciji u: R. Horvat, Hrvatska, 467. i dalje.

77) T. Stojkov, Opozicija, n. dj. 96., piše da je to bilo 21. prosinca 1929.

istraženika. Da ne bi došao u doticaj "sa domaćim političkim istraženicima", smješten je u ćeliju "s dva talijanska državljana, koji su bili optuženi radi neke špijunaže"; oni su ga uputili da žandare koji su ih nadzirali valja podmićivati dajući im manje svote novca, pa je zahvaljujući tome mogao razgovarati s drugim suokrivljenicima i općenito s drugim uhićenicima.⁷⁸

Maček je kao vođa HSS-a bio najpoznatiji uhićenik. a režimu je očito bilo stalo da ga kazni. Posvjedočuje to izglasavanje - baš u to vrijeme - novog zakona, kasnije poznatog među pravnicima kao "lex Maček", po kojem optuženik nije smio na samo razgovarati - kako je to bilo uobičajeno ranijih godina - "ni s kim, pa ni s braniteljem".⁷⁹ Tim se zakonom očito htjela okrnjiti mogućnost obrane kao i osigurati izoliranost optuženika. No, u Mačekovu slučaju to i pored zakona nije išlo lako.⁸⁰ Za njegove branitelje javilo se preko stotinu pedeset odvjetnika iz cijele države, pa tako i iz Srbije. Po naredbi režima, sud je donio nalog da najviše sedam branitelja može zastupati jednog optuženika. Mačeku je bilo dopušteno da po svojoj volji izabere tu sedmoricu: bili su to dr. Bariša Smoljan iz Mostara, dr. Milan Kostić iz Zemuna, dr. Savko Dukanac iz Beograda, dr. Ivan Andres i dr. Ante Trumbić (koji je vodio obranu) iz Zagreba, dr. Dušan (Duda) Bošković iz Pančeva i dr. Juraj Šutej iz Sarajeva.⁸¹

Suđenje je započelo 24. travnja 1930., s tim što je bilo dopušteno da pojedinoj raspravi prisustvuju samo oni optuženici u kojima se tijekom tog dana raspravljalo.⁸² I Maček je bio izoliran, pa, budući da je u optužnici bio na posljednjem mjestu, nije gotovo mjesec dana iz zatvora vođen u sud. Ipak je dobivao vijesti o tijeku suđenja i to, kako sam ističe u već spomenutim sjećanjima, od žandarskog narednika koji je u zatvoru Suda za zaštitu države bio zadužen za te uhićenike. Taj mu je žandar gotovo svakodnevno donosio beogradski list "Politiku", pa je tako Maček bio dobro obaviješten o tijeku sudske rasprave.⁸³

Glavna sudska rasprava ukupno je trajala šest tjedana i završena je 6. lipnja 1930.⁸⁴ Nakon što je doveden iz zatvora pred sud i saslušan, Maček je mogao ostati zajedno s drugima u sudnici. Ovdje je, u mnogome zahvaljujući sucima,⁸⁵ iznio svoja politička stajališta; u tome su mu pomogli i njegovi branitelji koji su insistirali na njegovoj političkoj djelatnosti i dokazivali da nije radio na rušenju države kao i da nije kriv za akcije HSS-ovskih omladinaca.⁸⁶

78) Maček, Memoari, 89. Od te dvojice talijanskih državljana jedan je bio Frano Šoljan, Hrvat s otoka Hvara, koji se izjasnio kao Talijan. On je bio pomorski kapetan, a njegov sudrug bio je Sicilijanac, njegov kormilar. Oni su se nalazili u zatvoru gotovo godinu dana. U vrijeme suđenja Mačeku oni su već bili osuđeni, pa je Maček u ćeliji ostao sam; F. Šoljana Maček je kasnije sreo u tammici u S. Mitrovici. (str.90., 104.).

79) Isto.

80) O postupku prema Mačeku, među ostalim, svojim su memorandumom upućenim Ligi naroda 25. siječnja 1930. izvijestili svjetsku javnost ing. August Košutić i dr. Juraj Krnjević. Tekst tog memoranduma objavio je R. Horvat, Hrvatska, 464-466.

81) V. Maček, Memoari, 89; HDA, SB UO 5881/1930. Tu se kaže da su odvjetnike okupljali od veljače do travnja dr. Ivan Pernar i dr. Milan Dečak. Na kraju su ih skupili 162.

82) R. Horvat, Hrvatska, n. dj. 468. piše, da je državni tužitelj bio dr. Učović, ali je optužnicu prvog dana glavne sudske rasprave pročitao dr. Dobretić. Tekst optužnice objavili su sljedećeg dana jutarnji listovi.

83) Isto, 90. Maček je tu istaknuo epizodu s još jednim žandarom, koji je također nastojao održavati prijateljske odnose: taj je bio u službi 40 godina i u tom je razdoblju nadzirao mnoge političke uhićenike i istraženičke, pa je vidio npr. da je Nikola Pašić, poznati prvak srbijanske Radikalne stranke, iz zatvora odveden da bi postao predsjednikom vlade. Rekao je Mačeku da nakon toga želi ostati u prijateljstvu sa svima koje nadzire.

84) R. Horvat, Hrvatska, 468-469; spisi o tom suđenju su bez sumnje sačuvani u fondu Suda za zaštitu države, koji se čuva u Arhivu Jugoslavije u Beogradu, ali danas nisu dostupni.

85) Predsjednik suda bio je dr. Dušan Subotić. Maček u Memoarima, str. 89, ističe da se sud sastojao od sedam sudaca - "trojice Hrvata, trojice Srba i jednoga Slovenca". Nakon suđenja (str.91), vjerojatno zbog načina suđenja, predsjednik D. Subotić i još trojica sudaca bili su umirovljeni, a jedan je sudac premješten u redovni sud, niži po rangu od Suda za zaštitu države.

Na sudu Mačeka nisu teretili drugi optuženici i on je presudom donesenom 14. lipnja 1930. oslobođen svake krivnje i pušten.⁸⁷ Vratio se u Zagreb gdje je, koliko su to prilike dopuštale, svečano dočekan.⁸⁸ Suđenje Mačeku izazvalo je pozornost u političkim krugovima u Kraljevini Jugoslaviji,⁸⁹ ali i u inozemstvu.⁹⁰ Čim je došao u Zagreb nad njim je opet bio uspostavljen danonoćni nadzor koji je, kao što je već spomenuto, uz prekid za vrijeme Mačekova boravka na liječenju u Karlovim Varyma (potkraj 1930.),⁹¹ trajao sve do polovice ožujka 1932. godine.⁹²

Još tijekom istrage u vezi s akcijom mladih HSS-ovaca, a zatim i nakon puštanja Mačeka iz zatvora Suda za zaštitu države, protiv njega kao i Ljube Maštrovića i Josipa Predavca, vodila se sudska istraga zbog pisanja lista "Dom", glasila HSS-a. Državni je tužitelj ocijenio da je u razdoblju između 11. prosinca 1929. i 21. svibnja 1930. u listu "Dom" objavljeno nekoliko članaka kažnjivih po Zakonu o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi, pa je Ministarstvo unutrašnjih poslova u Beogradu 26. svibnja 1930. zabranilo daljnje izlaženje lista. Nekoliko mjeseci prije te zabrane protiv V. Mačeka kao izdavača "Doma", te Ljube Maštrovića i Josipa Predavca, kao glavnih urednika i povremenih pisaca tekstova, a zatim i nekih drugih suradnika tog lista, pokrenuta je istraga.⁹³ Najprije je cijeli optuženi materijal dostavljen Sudu za zaštitu države u Beogradu - u vrijeme dok je još Maček bio u istražnom zatvoru, nakon kojega je izveden pred Sud za zaštitu države. Državni je tužitelj u naprijed spomenutom sudskom procesu protiv Mačeka pridodao i optužbu u vezi s pisanjem "Doma"; no, Maček je, kako je već rečeno, pravomoćnom sudskom presudom od 14. lipnja 1930. -

86) Mačekovi branitelji su istupili 5. i 6. lipnja 1930. Prvi je govorio dr. B. Smoljan, drugi dr. M. Kostić, treći dr. S. Dukanac, četvrti dr. I. Andrcs, peti dr. D. Bošković, šesti dr. J. Šutej. Sedmi branitelj, voditelj obrane, dr. A. Trumbić, govorio je zadnjeg dana glavne sudske rasprave, tj. 6. lipnja 1930. Usp. R. Horvat, Hrvatska, n. dj. 469.

87) Isto, 470; Lj. Boban, Maček, I, 50 i dalje. Uz Mačeka je pušteno još osam optuženika dok ih je trinast osuđeno na kazne zatvora od šest mjeseci do petnaest godina. R. Horvat navodi da je nakon puštanja iz zatvora sedam oslobođenih "hrvatskih mučenika" zajedno sa svoja četiri branitelja večeralo u Zemunu, ali je policija taj skup smatrala političkim sastankom, pa su svi bili osuđeni na po 30 dana zatvora. Maček u Memoarima, 91 ističe da je istog dana kad je pušten večerao u jednoj vrtnoj restauraciji u Zemunu zajedno sa svojim braniteljima. Međutim, ubrzo je stigla policija i uhitila nekoliko branitelja (onih iz Srbije), koji su sudeni na po trideset dana zatvora. Mačeku je policija naložila da odmah odputuje u Zagreb.

88) R. Horvat, Hrvatska, 470. piše da se Maček vratio u Zagreb 15. lipnja 1930. Na zagrebačkom glavnom kolodvoru dočekali su ga mnogi Zagrepčani, posebice omladina: Zagrebačka policija je počela rastjerivati okupljene, pa je tom prigodom uhićeno "mnogo hrvatskih rodoljuba".

89) Vidi T. Stojkov, Opozicija, n. dj. str. 96./97.

90) To suđenje, dakako ponajviše zbog Mačeka, ali i zbog mučenja kojima su bili podvrgnuti osumnjičnici, izazvalo je npr. pozornost i britanskog veleposlanika u Beogradu. On je u svom izvješću za 1930. godinu, među ostalim, napisao: "Mesec i po dana kasnije dr. Maček je oslobođen, zajedno sa osmoricom optuženih lica, dok su ostali optuženi osuđeni na kazne zatvora od nekoliko meseci do petnaest godina. Ishod suđenja predstavljao je za vladu težak neuspjeh i dr. Mačeku je dozvoljeno da se vrati u Zagreb, gde mu je prirodan oduševljeni doček i gde sada boravi pod strogim nadzorom". (Ž. Avramovski, Britanci, n. dj. knj. II., 670.).

91) V. Maček, Memoari, 92; HDA, SB UO Pov. II 11/1930, Str. Pov. 74/1930. Mačeku je za odlazak u Karlove Vary po nalogu iz Beograda u roku od jednog dana izdana putovnica; vrijedila je šest tjedana tj. od 5. X. do 12. XI. 1930.

92) Vidi bilj. 52.

93) Sudskom istražnom postupku bili su podvrgnuti još Milica Radić-Vandekar, kćerka S. Radića, Ivan Bunjevac, Ivan Tuškan, Krešimir Devčić, Mihovil Pavcl Miškina, Stjepan Ceboci, te Vladimir Radić, sin S. Radića (koji se, kako je spomenuto, od početka 1929. nalazio u Parizu) - svi kao pisci članaka i Ivan Ivanović, kao predstavnik tiskare u kojoj je "Dom" štampan. (HDA, DN Kns 361/1931, Kns 180/1932. Kns 182/1932).

pušten.⁹⁴ Budući da ovim suđenjem nisu bili obuhvaćeni i drugi spomenuti osumnjičeni Sud za zaštitu države ustupio je u travnju 1931. cijeli slučaj Sudbenom stolu u Zagrebu, koji je tek 1932. donio odluku da se radi o zastari, pa su svi osumnjičeni oslobođeni optužbi.⁹⁵

6. Uhićenje, internacija i suđenje 1933. godine

U vrijeme šestojanuarske diktature dr. Maček je još jedanput uhićen, a zatim interniran na temelju policijske odluke, pa na kraju optužen pred Sudom za zaštitu države u Beogradu i osuđen na tri godine zatvora. Bilo je to 1933. godine. Kao što je poznato Maček nije odustajao od političke aktivnosti, a usto je o svojim stajalištima i gledištima HSS-a u pogledu važnih političkih pitanja izvješćivao posredstvom intervjuja svjetsku političku javnost. To je dakako smetalo režimu i samom kralju; pokazalo se da Maček ne odustaje od zahtjeva za preuređenjem unutrašnje organizacije države. Posvjedočile su to i poznate Zagrebačke punktacije, donesene 7. studenog 1932., nakon sastanka čelnika hrvatske oporbe koji je održan 5. i 6. studenog.⁹⁶ U formuliranju Zagrebačkih punktacija sudjelovali su ne samo vodeći HSS-ovci nego i predstavnici Samostalne demokratske stranke, pa i istaknuti pripadnik Hrvatske stranke prava dr. Mile Budak.⁹⁷ No, Maček je jedini od njih o zahtjevima sadržanim u spomenutim Punktacijama u nekoliko intervjuja izvijestio svjetsku javnost. To je režimu bio dobar povod za Mačekovo uhićenje i interniranje a zatim i suđenje pred Sudom za zaštitu države u Beogradu.

Maček je uhićen 31. siječnja 1933., kad su Punktacije već više od dva mjeseca bile poznate javnosti. Nema podataka zašto se to tada dogodilo, ali se može pretpostaviti da je policija prikupljala podatke, a zasigurno se radilo i o odluci Beograda hoće li Maček biti uhićen sam ili s drugim potpisnicima Punktacija.⁹⁸ Nakon preslušanja koje je izvršio šef zagrebačke policije Stanoje Mihaldžić, Maček je policijski "kažnjen s 20 dana zatvora i protjerivanje u Čajniče, Drinska banovina odakle se ne smije udaljiti". U obrazloženju kazne bilo je navedeno da je održavao političke sastanke bez odobrenja vlasti te da je izdavao

94) Vidi tekst uz bilj. 80.-87.

95) Isto. V. Maček u svojim Memoarima uopće ne spominje tu istragu. Lj. Boban, Maček, I, 50 navodi da je Maček bio 1930. optužen pred Sudom za zaštitu države ne samo zbog akcije HSS-ovskih omladinaca nego i zato što je u listu "Dom" objavljena božićna čestitka (1929.) uokvirena tmovim vijencem; no, on ne povezuje tu optužbu protiv Mačeka s gore spomenutom istragom protiv urednika i pisaca lista "Dom". U knjizi "Voda govori", str. 121-132 u poglavlju s naslovom "Predsjednik HSS pred sudom. Božićna čestitka narodu" govori se o tom sudskom procesu i također ga se povezuje sa spomenutom božićnom čestitkom, a tek zatim s akcijom HSS-ovskih omladinaca. Usto je objavljen i izvadak o tim optužbama iz govora V. Mačeka.

96) O nastanku i značenju Punktacija usp. Lj. Boban, Zagrebačke punktacije, Istorija XX. veka, IV/1962, 309-366.; Isti, Maček i, knj. I, str. 87 i d.

97) Dr. Budaka je na taj sastanak osobno pozvao Maček. (Maček, Memoari, 96). Maček i Budak su se u vrijeme spomenutoga posebnog nadzora gotovo svakodnevno vidali i razgovarali čekajući pred školom u Gundulićevoj ulici svoju djecu.

98) Maček u Memoarima, 98, kaže da do uhićenja i suđenja vjerojatno ne bi došlo da nije bilo njegovih intervjuja stranim novinarima. Lj. Boban, Maček, I, str. 97, veoma iscrpno piše o općemu političkom kontekstu tog suđenja Mačeku, ali ne analizira sam sudski proces. Jacob B. Hoptner, Jugoslavija u krizi 1934.-1941., Rijeka 1972., str. 55/56 piše da je Maček morao u zatvor jer se vlast prestrašila njegove političke djelatnosti. Zanimljivo je napomenuti da je Maček saslušan u Upravi policije u Zagrebu 12. listopada 1932. i da je zapisnik s tog saslušanja naveden u optužnici na sudskom procesu ("Voda govori, str. 162). Međutim, taj zapisnik nije danas dostupan, a možda i nije sačuvan.

“pismene sastavke protudržavne sadržine”.⁹⁹ Prigodom saslušanja Mihaldžić je pitao Mačeka je li on “tvorac i potpisnik” Zagrebačkih punktacija i je li davao intervjue francuskom listu “Le Petit Parisien” i njemačkom “Die Freie Presse”.¹⁰⁰ Maček je priznao da je sudjelovao kod sastavljanja Zagrebačkih punktacija i da je davao intervjue tim listovima, ali je naglasio da su novinari sami formulirali ono što je on u nevezanu razgovoru rekao.¹⁰¹ Na tu policijsku presudu Maček je odmah uložio priziv, ali bez uspjeha; već slijedećeg dana, tj. 1. veljače u 23 sata je “otpremljen vlakom” u internaciju u Čajniče. Presuda je zasigurno bila dogovorena s vladom u Beogradu.¹⁰² Režim nije čekao za taj svoj postupak odluku suda, iako je Maček, bez sumnje zato što je bio poznati političar i zato što je režim ipak očekivao da će opet jednom s njim pregovarati, imao bolji tretman nego drugi izgnanici ili prognanici.

U Čajniču, dakako i nadalje pod nadzorom, Maček je bio nešto više od mjesec dana.¹⁰³ Režimu se očigledno žurilo, pa je Državni sud za zaštitu države u Beogradu najprije poslao istražnog suca u Čajniče da presluša Mačeka, a zatim je Maček 11. ožujka 1933. odveden u Beograd.¹⁰⁴ Smješten je u zatvor Okružnog suda, u tzv. Glavnjaču, zatvor poznat po mučenju političkih uhićenika i osumnjičenika zbog inkriminacija po Zakonu o zaštiti države.¹⁰⁵ I ovdje je Maček imao bolji položaj nego drugi politički uhićenici. iako je bio potpuno izoliran, pa je i sudac istražitelj dolazio k njemu u zatvor, zasigurno zato da se izbjegnu bilo kakvi susreti s političkim okrivljenicima ili oporbenim političarima.¹⁰⁶

99) HDA, SB Str. Pov. br. 16/1933 od 1. II. 1933. Tu se nalazi prijepis presude Uprave policije u Zagrebu Str. Pov. br. 12 od 31. I. 1933. Interniranje političkih protivnika u to je vrijeme bila uobičajena kazna. Tako je bio interniran S. Pribičević u Brusu, Anton Korošec na Hvaru, a V. Wilder, koji je postao čelnikom Samostalne demokratske stranke nakon što je Pribičević emigrirao, bio je policijski kažnjen od strane zagrebačke policije i interniran na godinu dana u Bijelo polje u Crnoj Gori gdje je bio veći dio 1931. i do veljače 1932. godine (Vidi o tome: B. Janjatić, o prigonima, n. dj.).

100) Prijevod članka iz “Le Petite Parisien” objavljen je u već spomenutoj knjizi “Voda govori”, 141-147. Međutim, u optužnici Suda za zaštitu države od 13. travnja 1933. godine uz “Le Petit Parisien” se spominju listovi “The Manchester Guardian”, “The New York Times” te “Freie Stimmen”. U spomenutoj knjizi “Voda govori”, str. 149-153 su objavljeni dijelovi prijevoda članaka iz “The Manchester Guardian”, “The New York Timesa” i “Freie Stimmen”.

101) HDA, SB Str. Pov. br. 16/1933, Zapisnik o preslušanju V. Mačeka sastavljen u upravi policije u Zagrebu 31. I. 1933.

102) Isto. Tu se još kaže da je Maček zamolio “upravnika policije” da ga u internaciju prebace u neko mjesto blizu Banja Luke kako bi bio bliže svojoj djeci; tražio je i da se riješi pitanje izdržavanja njegove obitelji. Maček u Memoarima, 99 kaže da je uhićen 31. siječnja u osam sati na večer i predveden pred S. Mihaldžića, koji mu se ispričao što ga “mora uznemiravati, ali da me ima u nekoj stvari preslušati”. Maček ga je na to upitao kamo će biti interniran, a Mihaldžić, koji je kasnije zajedno s Mačekom bio ministar u vladi Dragiša Cvetkovića, je odgovorio, da će morati u Čajniče. Nakon toga je počelo preslušavanje. Usto je Maček istaknuo, da je još iste večeri otpremljen vlakom u Beograd, a iz Beograda preko Ustiprača, Višegrada i Sarajeva u Čajniče. Od Sarajeva preko Goražda, gdje su prenoćili, do Čajniča pratio je Mačeka šef sarajevske policije Musakadić, iako su u pratnji ostali i beogradski policajci.

103) V. Maček, Memoari, 100 -101. Policajci su Mačeka predali kotarskom načelniku Tomeku, koji ga je ljubazno dočekao. U to je vrijeme Čajniče bilo “neka vrsta ljetovališta za sarajevsku gospodu”, pa boravak u internaciji u prvo vrijeme nije bio neugodan. Mačeka je uspio posjetiti i dr. Juraj Šutej, zastupnik s liste HSS-a. No, to su doznali beogradski vlastodršci, pa je Tomek bio premješten “na brzojavni nalog”. Novi kotarski načelnik Živković izolirao je Mačeka tako da je svim mještanima zabranio susrete s njim, ne dopuštajući im čak niti da ga pozdrave. Sam Živković, nasuprot, nastojao je biti što ljubazniji. Početkom veljače Mačeka je u kotarskom sudu u Čajniču preslušao istražni sudac iz Beograda.

104) Isto. Po Mačeka je 10. ožujka 1933. došao rečeni Musakadić s nalogom da ga u Ustipraču preda beogradskim policajcima, što je i učinio.

105) Isto. U Beogradu je Mačeka dočekao sudac istražitelj Job, koji mu je rekao, da je Sud za zaštitu države odredio nad njim istragu uz obvezatni istražni zatvor.

106) Isto, 101/102. U Glavnjači je Mačeka dočekao predsjednik Okružnog suda Filipović, koji ga je odveo u “svijetlu čistu čeliju s posve novim krevetom i posteljinom. Čak nije manjkao ni sag pred krevetom”. Filipović je Mačeka često posjećivao u večernjim satima pitajući ga treba li mu što. Tijekom boravka u

Optužnicu je 13. travnja 1933. podignuo državni tužitelj dr. Ivo Marochino.¹⁰⁷ Težište optužnice bilo je na sadržaju Zagrebačkih punktacija, osobito na činjenici da je Maček "saradnjivao na donošenju a tako i na pismenom sastavljanju rezolucije određene za rasturanje, u kojoj se postavlja zahtjev da se sve zemlje s one strane Drine, Save i Dunava, koje danas sačinjavaju jedan dio kraljevine Jugoslavije, vrate u stanje godine 1918. kakovo je ono nastalo slomom Austro-Ugarske monarhije, pa se onda samo na toj osnovi može sporazumno pristupiti novom uređenju državne zajednice - čime se dakle vrši propaganda i ide za tim da se stvori ubedjenje kod drugih da se navedeni dio kraljevine Jugoslavije izdvoji iz cjeline kao samostalna država".¹⁰⁸ U optužnici su kao inkriminacija navedeni i Mačekovi intervjui stranim novinarima, koji su, kako je spomenuto, bili povod Mačekovu uhićenju; ti su intervjui ujedno bili i dodatna argumentacija za glavnu inkriminaciju, tj. za zahtjev za preuređenjem unutrašnje organizacije države.

Radilo se dakle o optužbi za separatizam, za koji su beogradski vlastodršci već godinama ranije sumnjičili i napadali hrvatsku oporbu, a dakako i Hrvatsku seljačku stranku. Te optužbe su bile dio političke borbe protiv hrvatske oporbe, ali beogradskim vlastodršcima nije smetalo da ih pretvore u inkriminacije i kao takve upotrijebe u sudskim procesima protiv čelnika ili drugih pripadnika hrvatskih političkih stranaka.

U ovom sudskom procesu sastav sudskog senata bio je pomno odabran, predsjednik je bio Vasa Petrović, a suci su bili Arnerić, Buban, Stamenković, Gradnik, Maregtić i Štuhec.¹⁰⁹ Sastav suda, a i suđenje izazvali su značajnu pozornost kako domaće¹¹⁰, tako i strane političke javnosti.¹¹¹ Maček je imao pravo samo na jednog branitelja. Sada je Mačeka branio dr. Milan Kostić, narodni zastupnik izabran na listi Samostalne demokratske stranke u Zemunu, koji je bio među Mačekovim braniteljima 1930. godine.¹¹² Uoči suđenja gotovo svi

zatvoru Maček je često razgovarao i sa zapovjednikom zatvora, Sretcnom, koji je bio poznat kao "žandarski narednik br. 1". Taj je žandar pokazivao spram Mačeka "znakove sućuti", pa je čak rekao kad je Maček bio osuđen na tri godine zatvora: "Gdje im je duša, gdje im je duša?"

107) Optužnica je objavljena na str. 4. - 19., u ediciji "Sudjenje Dr. Vlatka Mačka", u izdanju štamparije "Grafika", iz Zagreba, Gundulićeva 24, bez naznake godinice. Na početku te knjižice opisano je u najkraćim crtama donošenje Punktacija, a nakon toga su izneseni osnovni podaci o Mačekovu uhićenju u Zagrebu, internaciji u Čajniču. Opisan je i početak i tijek glavne sudske rasprave pred Državnim sudom za zaštitu države u Beogradu; u sklopu toga je objavljena i optužnica, a na kraju knjižice i presuda.

108) Sudjenje Dr. V. Mačka, n. dj. str. 4. i 5. Parafrazirani izvanci iz te optužnice objavljeni su u ediciji "Vod govori", a ovaj citirani na str. 161.

109) Sudjenje Dr. V. Mačku, 4. R. Horvat, Hrvatska 519. navodi sastav suda, ali spominje Gradnika, dok umjesto prezimena Štuhec navodi prezime Suhec.

110) Glavnoj raspravi bili su nazočni čelnici srbijanske političke oporbe Ljuba Davidović, Miša Trifunović, Jaša Prodanović, Jovan M. Jovanović, Boža Marković, Božidar Vlajić. Na raspravu su došli i žene S. pribićevića i Dragoljuba Jovanovića. Uz njih su bili nazočni i brojni novinari, a osobito oni iz inozemstva. (Sudjenje Dr. V. Mačku, 2.).

111) O sastavu suda i suđenju britanski veleposlanik u Beogradu pisao je u svom izvješću za 1933. upućenom vladi u London Ovako: "Sudjenje dr. Mačeku predstavljeno je kao nepristrasno. U prvom redu ono je bilo javno i prisustvovali su mu svi strani novinari, i članovi opozicije, i to u većem broju nego što se ikada okupio na jednom mjestu od uvođenja diktature. Zatim, samo dvojica od sedam viših sudija bili su Srbi, a javni tužilac bio je Hrvat iz Dalmacije. U stvari članovi suda su pažljivo odabrani - dva Hrvata bili su stari politički protivnici dr. Mačeka - a utisak nepristrasnog promatrača bio je da, uprkos nekoretnog postupka i odbijanja da se saslušaju svjedoci odbrane, optužba nije uspjela da dokaže svoju tezu". (Ž. Avramovski, Britanci, 180.).

112) U ediciji "Voda govori", na str. 159. se ističe da se više desetaka odvjetnika iz cijele Jugoslavije javilo za Mačekove branitelje, ali je sud sve odbio; među njima odbijen je i dr. A. Trumbić. U knjižici "Sudjenje Dr. V. Mačku", naprotiv, na str. 2. i 3. govori se o "mnogo stotina" odvjetnika, a navode se ovi: dr. Ivo Andres, dr. Vilim Benović, dr. Marijan Dražić, dr. Ilija Jakovljević, dr. Tomo Jančiković, dr. Ivan Protulipac, dr. Ivo Pilar, dr. Dragan Šafar - svi iz Zagreba, dr. Ferdo Bošnjaković, dr. Stjepan Hefer, dr. Nikola Gjuričić Biorac - svi iz Osijeka, dr. Filip Markotić iz Slavenskog Broda; dr. Emil Tanay iz Požege, dr. Andrija Karčić

potpisnici Zagrebačkih punktacija - dr. Ante Trumbić, dr. Juraj Šutej, Josip Predavec (svi u ime HSS-a), dr. Hinko Krizman, Većeslav Wilder i dr. Savo Kosanović (svi u ime Samostalne demokratske stranke) - došli su u Državni sud za zaštitu države tražeći da i oni budu izvedeni pred sud.¹¹³ No, režim je o tome drugačije odlučio i oni su nakon jednog incidenta u tijeku suđenja - protjerani iz Beograda.¹¹⁴ Rasprava je trajala samo dva dana i to 24. i 25. travnja. Maček je u tijeku rasprava obrazložio svoja politička gledišta i svoju ulogu u sastavljanju Zagrebačkih punktacija.¹¹⁵ Na kraju je naglasio da je njegovo "čitavo političko nastojanje" išlo za tim da se zadovolji težnja hrvatskog naroda za slobodom "unutar granica "Kraljevine Jugoslavije."¹¹⁶ U Mačekovu korist su još govorili odnosno dali izjave (zapisnički utvrđene i priložene optužnici) njegov branitelj i nekolicina svjedoka (dr. Branko Pešelj, Jakov Jelašić, prof. Šrepel, Vjekoslav Prpić i Mira Košutić - svi pripadnici HSS-a te dr. Janko Baričević, član Samostalne demokratske stranke), ali se sud čvrsto držao navoda optužnice.¹¹⁷ Nije uvažio ni zaključnu obranu dr. Milana Kostića, kao ni zaključnu izjavu dr. V. Mačeka, koji je rekao: "Kako sam već naglasio hrvatski narod teži za svojom slobodnom

i dr. Marko Lamešić - obojica iz Rume; dr. Edo Bulat, dr. Rudolf Pederin, dr. Krunoslav Bego - svi iz Splita; dr. Viktor Urbuha iz Vinkovaca; dr. Ivo Šubašić iz Vrbovskog; dr. Rajko Gjermanović, dr. Bora Prodanović - obojica iz Beograda. Ovdje se uz to navodi (str. 3. i 4.) da je na početku glavne rasprave zauzeo braniteljsko mjesto dr. M. Kostić, ali je dr. Maček htio imenovati za svog branitelja dr. A. Trumbića, što je sud odbio s obrazloženjem da je i protiv Trumbića "povoden sudski izvidajni postupak zbog sumnje, da je sudjelovao u istom djelu, koje je predmet ove glavne rasprave".

113) HDA, SB II DZ 13373/1933. Dr. Mile Budak koji je također bio potpisnik u ime Stranke prava u vrijeme ovog suđenja već je bio emigrirao. Dr. Dušan Bošković iz Pančeva i prota Dušan Keemanović iz Banja Luke, također potpisnici Zagrebačkih punktacija nisu tada došli u Beograd zato što su bili bolesni. (U knjižici "Sudjenje Dr. V. Mačku", str. 42. i u ediciji "Voda govori" str. 187. citira se izjava od 23. travnja 1933. spomenutih potpisnika punktacija - osim Mačeka i Budaka - koji su naveli da su i oni bili potpisnici i sastavljači punktacija. Ta je izjava pročitana prvog dana rasprave tj. 24. IV. 1933.).

114) U tijeku glavne rasprave predsjednik suda je upitao gdje su sastavljene Zagrebačke punktacije. Maček je na to pitanje uskratio odgovor, ali je V. Wilder, koji se nalazio u publici uzviknuo: "U mom stanu, gospodine predsjedniče". To je bio razlog protjerivanja svih potpisnika Punktacija koji su bili u sudnici. (V. Maček, Memoari, 103.).

115) Britanski je veleposlanik zabilježio u spomenutom izvješću o Mačekovoj obrani ovo: "dr Maček je kategorički porokao da je bilo kojim britanskom novinaru ili političaru izjavio da želi potpuno odvajanje Hrvatske ili njeno priključenje nekoj drugoj državi... svaka promena granica neizbežno bi vodila ratu. Svaki rat donosi nesreću narodu i, prema tome, kao prijatelj naroda, on se protivi svakoj promeni granica". (Ž. Avramovski, Britanci, 180.).

116) U knjižici "Sudjenje Dr. V. Mačku", str. 19.-58. kao i u ediciji "Voda govori", str. 163.-192. objavljen je tijekom tih dvodnevnih sudskih zasjedanja predložak najvećeg dijela zapisnika. Citirane su riječi sa str. 58. prve edicije, odnosno 192. druge. U tijeku prvog dana glavne sudske rasprave saslušan je V. Maček, koji je odgovarao na pitanja predsjednika senata; na kraju rasprave istupio je i dr. M. Kostić, koji je tražio da se pred sudom "ustanovi" koliko su svi intervjui, koji se citiraju u optužnici, doista riječi V. Mačeka, te da se da se pozovu kao svjedoci dr. J. Baričević, dr. Josip Reberski, dr. Milovan Žanić, dr. Mehmed Spaho - iz čijih bi se iskaza vidjelo da Punktacije nisu bile namijenjene širokoj javnosti. Predložio je da se za istu svrhu pozovu i potpisnici Punktacija Rajko Gjermanović i dr. Dušan (Duda) Bošković. Tražio je još i svjedočenje novinara zagrebačkog lista "Obzor" Vlaho Raića koji bi trebao posvjedočiti kako je taj list dobio tekst Punktacija. Na kraju je tražio i svjedočenje stranih novinara i nekih drugih osoba koje se spominju u optužnici, a koje su bile upoznate sa sadržajem Punktacija. No, sud je te zahtjeve obrane odbio. Drugog dana glavne rasprave dr. M. Kostić je tražio svjedočenje upravnika grada Beograda koji je protjerao iz grada dr. Šuteja, J. Predavca, V. Wildera, S. Kosanovića, dr. M. Žanića i Hadžiomana, ali je sud i to odbio. Tog su dana u sudnici pročitani intervjui iz raznih spomenutih novina, kao i zapisničke izjave svjedoka. Na kraju je svoju zaključnu riječ dao državni tužitelj Marochino, ostavši u potpunosti kod navoda optužnice. I dr. M. Kostić je dao zaključnu riječ obrane. Pri tome je dobio ukor predsjednika suda jer je rekao da se sudi ne samo Mačeku nego i hrvatskom narodu. Kad je Kostić spomenuo da je i suđenje 1930. bilo po istom scenariju kao i aktualno suđenje - predsjednik suda ga je prekinuo ne dopustivši mu analogiju, pa se zato Mačekov branitelj u nastavku obrane morao držati samo Punktacija.

117) Isto.

Hrvatskom. Kako ste se gospodo suci mogli uvjeriti iz raznih intervjuva, članaka katkad točno katkad netočno donešenih išlo je čitavo moje političko nastojanje za tim da se ovo težnji hrvatskog naroda zadovolji unutar granica ove države. U toj težnji u tom nastojanju sudjelovao sam i potpisao inkriminiranu rezoluciju. Ako mislite da je to za osuditi, izvolite osuditi”.¹¹⁸

Presuda je donesena 29. travnja 1933.¹¹⁹ Maček je bio osuđen na tri godine stroga zatvora, s tim što mu je u kaznu uračunat i pritvor od 31. siječnja 1933. na dalje. Imao je olakšicu, tzv. *custodiae honestae*, koja je objašnjena time da se radilo o političkom deliktu, a ne o djelu koje je “poteklo iz nečasnih pobuda”.¹²⁰ Ta olakšica pokazuje bez sumnje odnos režima spram Mačeka; bilo je malo političkih osuđenika u karadževićevskoj državi koji su imali takav tretman, a navlastito se to odnosi na vrijeme šestojanuarske diktature, poznate po okrutnim kaznama baš za političku djelatnost. Međutim, Maček je morao platiti troškove krivičnog postupka, jer je ocijenjeno da su naplativi. Osuđen je s obrazloženjem da je sudjelovao u izradi Zagrebačkih punktacija namijenjenih širem krugu, pa da je iz toga vidljivo da je “išao za tim ...da se kod drugih stvori ubeđenje i raspoloženje, da se jedan dio Kraljevine Jugoslavije izdvoji iz cjeline kao samostalna država”.¹²¹

Odveden je 3. svibnja 1933. u poznatu tamnicu za političke osuđenike u Srijemskoj Mitrovici.¹²² Ovdje je njegov položaj u odnosu na druge političke osuđenike (npr. u zatvoru je našao i dr. I. Pernara¹²³ i brojne druge HSS-ovce) bio drugačiji, a proisticao je iz olakšice *custodiae honestae*, bez obzira na to što se situacija u kaznionici pogoršala nakon njegova utamničenja zato što je “stari tamničar...premješten i zamijenjen nekim mladim čovjekom punim ambicija”.¹²⁴ Posebnost njegova položaja u tamnici očitovala se u tome što su ga, doduše uz dopuštenje Ministarstva unutrašnjih dela iz Beograda, svaka tri tjedna mogli posjećivati sestra njegove pokojne žene i djeca; tu posebnost pokazuje i podatak da mu je potkraj potkraj prosinca 1933. bilo dopušteno prisustvovanje očevu pogrebu u Zagrebu; tada mu je zagrebačka policija sugerirala da napiše molbu za produženje dopusta, pa da će moći ostatu kod kuće dok se molba ne riješi, ali je on to odbio i vratio se nakon očeva spirovoda u S. Mitrovicu.¹²⁵ Vjerojatno je ta sugestija imala biti novi poticaj za pregovore

118) Isto, str. 88.

119) Presuda D.S. br. 15-1933. od 29. IV. 1933. objavljena je također u knjižici “Sudjenje Dr. V. Mačku”, str. 58.-64.

120) R. Horvat, Hrvatska, 519. Za inkriminacije za koje je Maček bio optužen kazna je mogla biti do 5 godina robije, ali je sud ipak odmjerio “blažu” kaznu, vjerojatno zbog već navedenog razloga o mogućnosti i potrebi pregovaranja režima s njim kao člnikom HSS-a.

121) Isto; V. Maček, Memoari, 103. Političku ocjenu suđenja Mačeku u već spomenutom izvješću za 1933. britanski veleposlanik u Beogradu iznio je ovim riječima: “...sudenju dr. Mačeku ukazalo je na jedan od najvećih nedostataka diktature, naime da pod njom opozicija mora ostatu pasivni promatrač loše uprave, ili primiti na sebe ulogu izdajničkog elementa ako kritikuje, odnosno pobunjeničkog ako se aktivno suprotstavlja. Osudivši dr. Mačeka, sud je većinu Hrvata žigosao kao separatiste i, stoga samo suđenje predstavlja čin političke nepromišljenosti. Treba dodati da je vlada bila dovoljno razborita da slično ne postupi sa dr. Korošecom, slovenačkim vođom, koji je interniran bez suđenja”. (Ž. Avramovski, Britanci, n. dj. str. 147.).

122) HDA, SB II DZ 13373/1933. Maček u svojim Memoarima, str. 103. ističe da je presuda donesena 30. travnja i da je on 2. svibnja bio vlakom odveden u S. Mitrovicu; na putu su ga pratila dvojica beogradskih policajaca i budući da je bila noć kad su stigli najprije je bio smješten u sudskom zatvoru, a tek drugog dana odveden je u kaznionu. Kazniona za osuđenike na principu *custodiae honestae* nalazila se u centru grada, a osuđenici su “potpadali pod disciplinarnu vlast predsjednika sudbenog stola”, za razliku od drugih političkih osuđenika, koji su bili smješteni u kaznionici udaljenoj 3 i pol kilometra izvan grada i koji su “potpadali pod disciplinarnu vlast šefa kaznionu”.

123) Usp. B. Janjatiović, O progonima hrvatskih, n. dj. na v. mj.

124) V. Maček, Memoari, 104.

125) V. Maček, Memoari, 103-106.

dvora s vrhom HSS-a, odnosno s Mačekom kao predsjednikom stranke. Naime, već od početka Mačerkova boravka u tamnici kralj Aleksandar je pokušao s njim pregovarati. Posrednik je bio dr. Ivan Šubašić, Mačerkov kum i kao solunski dobrovoljac osoba određena povjerenja dvora. No, Maček je odbijao pregovore sve dok je u zatvoru.¹²⁶ U ljeto 1934. Maček se razbolio i nakon liječničkog obrazloženja o potrebi liječenja u bolnici bio je prebačen 15. srpnja u Zagreb, u bolnicu Milosrdnih sestara na liječenje. Čuvala su ga danonoćno dva policijska agenta, ali ipak u skladu s propisima o custodiæ honestæ. Policija nije bolesnom Mačeku dopuštala posjete osim najuže rodbine, s iznimkom dr. Šubašića.¹²⁷ Odbijen je tako i nadbiskup Alojzije Stepinac koji je htio posjetom zahvaliti Mačeku na čestitki prigodom njegova imenovanja za nadbiskupa-koadjutora.¹²⁸ Takav je postupak spram Mačeku zadržan i nakon kraljeve smrti, iako je kralj obećao Šubašiću uoči putovanja u Francusku da će čim se vrati osloboditi Mačeka i početi s njim pregovore. Namjesništvo, koje je upravljalo državom u ime maloljetnog kralja Petra II, po svemu sudeći, nije odmah ramatralo slučaj Maček. No, potkraj prosinca 1934. donijelo je odluku o puštanju iz zatvora, pa je Maček 22. prosinca oslobođen i bolničkog zatvora i svake krivnje.¹²⁹

Nakon toga sve do stvaranja Banovine Hrvatske u jesen 1939. dr. V. Maček je za vladajući režim političar s kojim se ne samo pregovara nego se i mora pregovarati.¹³⁰ To ipak nije i nadalje isključivalo pasku organa vlasti nad njegovom političkom djelatnošću, a još više nad organizacionim širenjem i aktivnošću Hrvatske seljačke stranke i organizacija pod njezinim utjecajem od Hrvatskoga radničkog saveza do Gospodarske i Seljačke sloge.¹³¹ Štoviše, u tijeku tih godina i dalje je nastavljena praksa nasilnoga sprečavanja aktivnosti HSS-a i drugih organizacija pod njezinim vodstvom od uhićenja bez opravdanja do ubojstava.¹³² I dalje su policajci, žandari i vojska, te upravni organi pisali razna izvješća i analize o Mačekovoj političkoj orijentaciji i svakodnevnoj političkoj aktivnosti, ne dirajući ipak u njegov osobni integritet. Bila je to u mnogome posljedica promijenjenih političkih prilika, kojim je promjenama bez sumnje pridonio i sam Maček kao čelnik Hrvatske seljačke stranke.

126 Isto, 106 i dalje; Više o I. Šubašiću vidi u: Dragovan Šćpić, Vlada Ivana Šubašića, Ljubljana 1983. Lj. Boban, Maček, I, 98 i dalje Šubašićevo posredništvo stavlja u širi kontekst kraljevih kombinacija s vodstvom HSS-a, a o detaljima Šubašićeva posredništva piše na str. 121 i dalje.

127) HDA, SB DZ Str. Pov. 547/1934.

128) HDA, SB Str. Pov. 327/1934 od 22. VII 1934. Tu se kaže da je administrativni upravitelj bolnice Milosrdnih sestara Matija Golik posjetio šefa odjeljenja opće policije za Zagreb Stefanovića i upoznao ga s molbom A. Stepinca da posjeti Mačeka, pri čemu je Stepinac izrazio želju da barem osobno donese u bolnicu svoju posjetnicu sa zahvalom Stepanović je odgovorio da su posjete dopuštene samo najužoj rodbini. Za sve ostale posjete valja moliti okružni sud u S. Mitrovici. Rekao je dalje da nema prepreka ostavljanju posjetnice. Zanimljivo je da S. Mihaldžić još istog dana, po podne, posjetio nadbiskupa Stepinca koji mu je rekao "da je dr. Maček po njegovom mišljenju ipak veliki narodni čovek, a on ga je htio posetiti u dobroj namjeri samo kao svećenik i čovek, jer da je čuo, da je dr. Maček teško bolestan".

129) V. Maček, Memoari, 109. Mačekovo puštanje iz zatvora registrirao je i britanski veleposlanik u svom izvješću za 1934. godinu i to u dva navrata. Najprije je napisao u uvodnom dijelu izvješća, da je knez Pavlc, kao najvažniji član Namjesništva, u svojim prvim potezima nakon kraljeve smrti oslobodio internacije dr. Korošćca "pre sahrane pokojnog kralja, a hrvatskog vođu dr. Mačeka pustio je iz zatvora uoči Božića". Zatim je, u dijelu istog izvješća - koji je posvećen opoziciji - naveo: "Kraljevskim dekretom od 22. decembra dr. Maček je bezuslovno pušten iz zatvora". (Ž. Avramovski, Britanci, n. dj. knj. II, str. 231. i 261.).

130) Usp. Lj. Boban, Maček, n. dj.

131) Usp. Isto i B. Janjatović, Politika HSS-a prema radničkoj klasi: Hrvatski radnički savez 1921.-1941., Zagreb 1983.

132) R. Horvat, Hrvatska, 540 i d.

Summary

The repression of Karađorđević against Dr. Vlatko Maček

Bosiljka Jagnjatović

During the system of repression against any opposition, the Karađorđević regime, since the very beginning of its state created on 1st of December of 1918, have persecuted and punished Croatian political opposition which was the most organized and the strongest. This concerned the leaders and the members but also the sympathizers of the Hrvatska (Pučka) (Republikanska) Seljačka party. These measures fully regarded one of the most popular members of the party leadership, its vice-president, and since 1928 the president of the Hrvatska Seljačka party, Dr. V. Maček.

During Karađorđević's Kingdom of SHS and later the Kingdom of Yugoslavia, Dr. V. Maček

has, on two occasions, spent six months in prison without any investigation or trial. (1919/1920 and 1925). He has been tried twice because of his political activity. First time he was released and second time he was sentenced to prison for three years. Besides, he was constantly persecuted and controlled, particularly during the King's Alexander dictatorship. Persecution and punishment of Dr. V. Maček, as one of the leaders of the Croatian political opposition, was without any doubt the example of the relations between the regime on power and the Croatia and Croats.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA LIII
ZAGREB 2000.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LIII, str.1-283, Zagreb 2000.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor

Mirjana Gross

Ivan Kampuš

Franko Mirošević

Ivica Prlender

Tomislav Raukar

Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:

Horetzky